

בספר שנים-עשר מסלולי טיולים, לקט סיפורים וקטעי מקורות, השזורים כולם בתולדות הקיבוץ, בהווי החיים של חבריו וילדיו ובנוף הסובב אותם. הוא מוקדש באהבה ובהוקרה למייסדי גלעד, לילדי הקיבוץ ולחבריו, לדורותיהם.

סובב גלעד

נוף וטיולים

קיבוץ גלעד 2007

צילומים:

ארכיון גלעד, אמנון להב, מנחם ליבר, גרשון כהן,
יותם מוקד, חמדה מיינץ, אורה בן עמי, עופר נוב

ציורי ילדים:

קבוצת "רימון" 1960-1962

אורית הירשפלד, מיכל מייזלס, נורית גליק, רוני ון שפיר,
רחל קלר, שלומית רוזנברג, שמואל טופולנסקי

קבוצת "נורית" 1963

שולמית מיינץ

קבוצת "כלנית" 1968

אורנה לשם, אריה גרומן, דורון קלר, ישי רודניק,
נורית בוסתן, עופר פרסר, ניצה לייטר, תניה אפל

קבוצת "תאנה" 1987

טל שרון, נילי מילר, עידית רוזנטל, רננה שירן

כל הזכויות שמורות לקיבוץ גלעד

מסלולי הטיל והשירים: אמנון להב

ליקוט הסיפורים: יותם מוקד ואמנון להב

עריכה לשונית: נחום סיון

עימוד ועיצוב: נירית פאר

עיצוב העטיפה: דוד מאיר

ציור העטיפה: מתוך המחברת "הקיבוץ שלי",

קבוצת "כלנית", המורה: מריאנה

צילום על גב העטיפה: חריש במטע השזיפים, 1950

הוצאת 'מערכת' קיבוץ דליה

נדפס בישראל, תשס"ז 2007

לוחות והדפסה: סדר־צלם תל־אביב

תוכן העניינים:

שער ראשון: הטילים שאהבנו

מסלולי טילים משפחתיים בקרבת גלעד / 6

סתי

ל"רגבים הישנה" ולבוטימאט / 14

לנחל ספלול, גבעת ה-400 ונחל קיני / 17

מ"גבעת הדבורים" ל"גבעה הממשלתית" ולנחל רז / 22

חורף

מבית ספר "מגידו" לנחל רז / 27

ל"נחל המדרגות" וחוביזה / 32

מפריחת הרקפות ל"יער רגבים ב'" ו"אבן יצחק" / 36

אביב

דרך המים לאורך נחל תנינים / 46

מ"יער ווסטרוויל" ל"דרך הגנבים" ולגבעת מנארה / 53

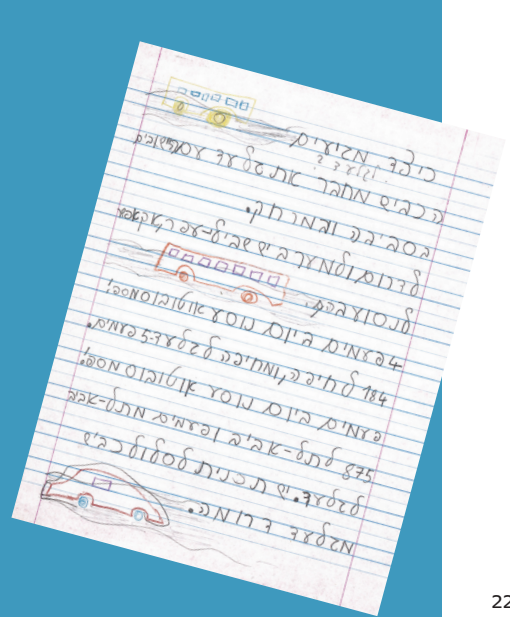
מ"גן העדן הקטן" ל"שלושת האקליפטוסים" / 59

קיץ

מחרבת אל-ערייס הצפונית לרוג'ום-אל-בחטה ולמעין גלעד

אל בוסתני חוביזה ואום-אל-שוף / 70

חזרה למאגר רז / 75

שער ראשון:

הטיולים שאהבנו

מסלולי טיולים משפחתיים
בקרבת גלעד

שבילים ירוקים

ילד הולך יחף בשבילים,
ברגליים קטנות
ובלב מתרחב,
ילד הולך בשבילים ירוקים,
בשבילים שאני כה אוהב.

ילד יורד במורד הגבעה,
רקפות שם פורחות
מלוא העין,
תן בידי את ירך הקטנה
עד האופק נלכה, בינתיים.

ירוק המרחב,
ירוקים השבילים,
השדה בירוק וצהוב,
ילד יחף הולך בשבילים
וטוב לו, וטוב לו, וטוב.

גם מחר עוד נלך, יחפים
בשבילים,
עיניך פקוחות
אל האור, אל האור,
אתה ואני, ושמים כחולים
וממעל תדאה לה ציפור.

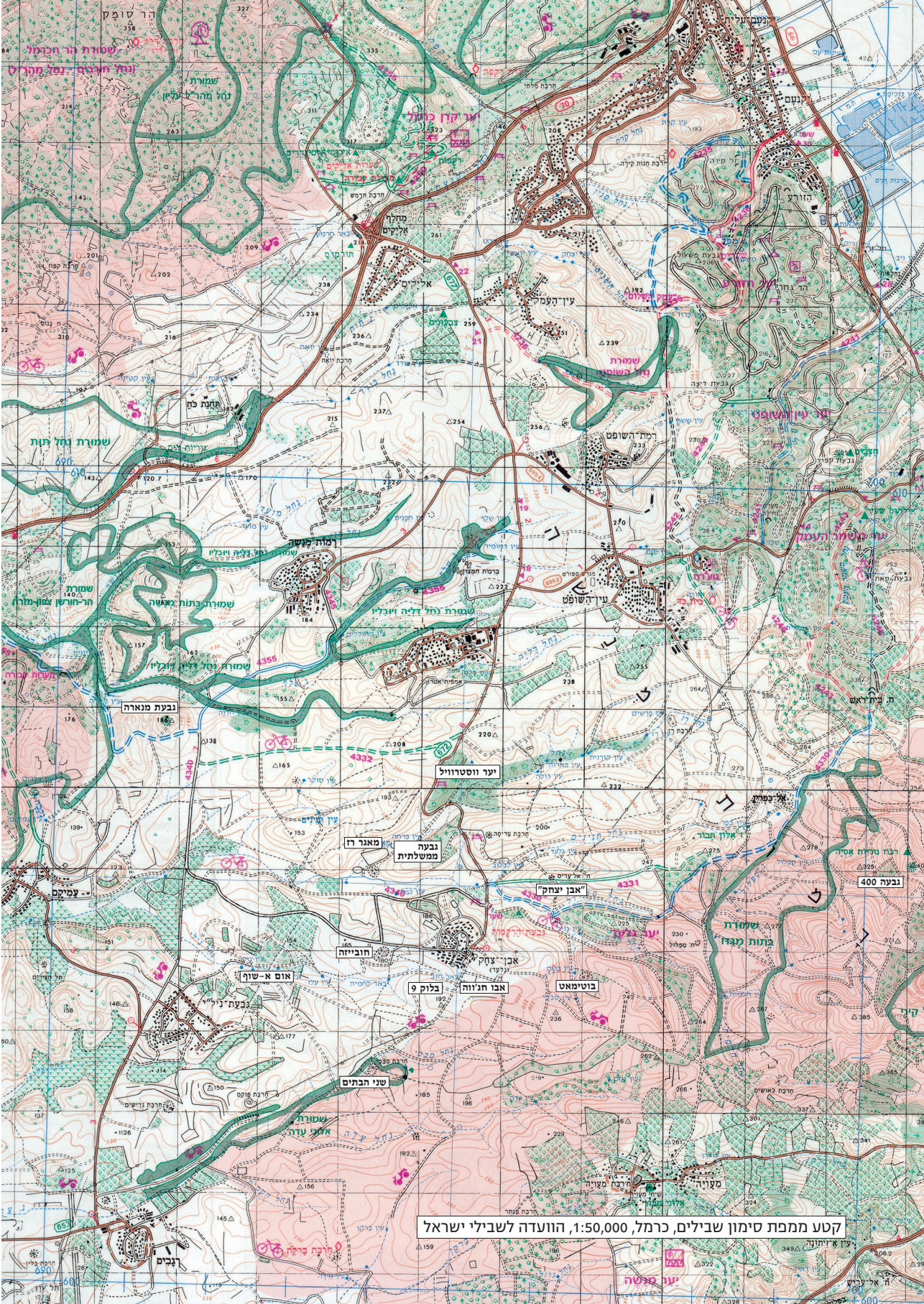
שבילים ירוקים אותי ואותך
יובילו הרחק
מול שמים כחולים,
שבילים ירוקים, שלי ושלך,
אל ביתנו חוזרים ועולים.

ירוק המרחב...

משמאל: מיכה, לילך, יפעת ש', אמיר מ', יעל ז', ישראל, דורון.
קבוצת "נרקיס" ליד המאגר

קטע ממפת סימון שבילים, כרמל, 1:50,000, הוועדה לשבילי ישראל

הנוף שלנו, נוף גבעות רמת מנשה, הוא "נוף של נקודות חן". אין לנו מבצרים, ארמונות, שמורות טבע גדולות או אתרים היסטוריים מפורסמים (מלבד תל מגידו), אך יש לנו שפע נקודות חן שאין כמותן: מעיין, עץ בודד, ערוץ נחל מעניין, מרבד פריחה, מערה, חורבה, אתר מראשית ההתיישבות, נקודת תצפית. כל אלה פזורים בנוף הפתוח, בשטחי המרעה, בחורשות קק"ל, בערוצי הנחלים ובשטחי האש שבקרבת ביתנו.

לא לחינם באים אלינו אלפי מטיילים מדי שנה. יער הרקפות הוא לבטח המפורסם ביעדי הטיולים אך הוא רק נקודת חן אחת מיני רבות הפזורות סביבנו, במרחק לא רב. מרבית המטיילים באים בחודשי החורף והאביב, ואכן זה הזמן ששפע זרימות המים בכל הערוצים הוא מדהים, ומרבדי הפריחה משגעים את העיניים והלב.

אבל גם בחודשי הקיץ והסתיו יש לאן לצאת לטיול. דווקא בעונה היבשה מתבלט מי שבכל זאת פורח, בעלי החיים והציפורים מושכים את העין, מאגרי המים מרתקים במגוון הצומח והחי שסביבם, וזהו מועד מתאים לגילוי אתרי ההתיישבות והסיפורים שסביבם.

המסלולים המוצעים הם המלצה חמה לצאת לדרך, בשבת בבוקר או בשעות אחר הצהריים, עם או בלי הקפצה ברכב. לצאת לשטח, לפקוח עיניים, לפגוש ולגלות את העושר העצום ששמור לנו. אל תשכחו לקחת שניים-שלושה אשפתונים גדולים לשאריות שלכם, וגם כדי לסייע בשמירת הנוף על ידי איסוף פסולת בצד הדרך והדרכת המטיילים שתפגשו: "שמור על הנוף – והאשפה אסוף!"

ניתן לקצר או להאריך, ללכת בכיוון ההפוך, או גם בעונות אחרות. כאן הותאמו המסלולים לחודשי השנה ועונותיה.

טיול נעים!

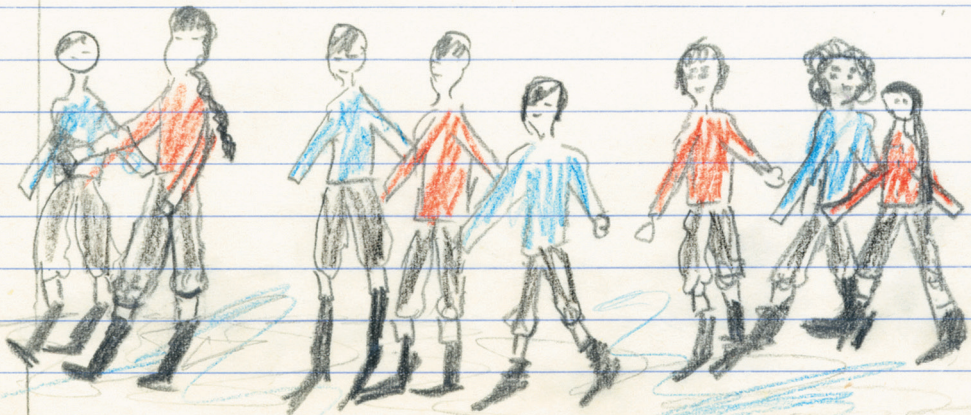
ציבה אדוק:

על מטרת הטיולים:

"האדם כיציר הטבע משתוקק כפעם בפעם לחרוג מכותלי ביתו אל מרחב השדות. המגע הישיר והתמידי עם הטבע מרבה חוויותיו ומפרה את דמיונו, ומהדק את קשריו עם האם, האדמה... ודע לך, כי אהבת המולדת נקנית גם בייסורי נדודים וטלטולי דרכים, וככל שירבה האדם בטיולים כן יוסיף רגש המולדת להכות שורשים בנשמתו. כל טיול סופו שיוסיף דעה ובינה למטייל. דברים שלמד אדם בילדותו או קראם בספר, מתחיים ומתרתקים בנפשו לעולם. בעיות הנביטה והגידול, הפריחה, הכמישה והמוות, חיפוש מזון ומלחמת הקיום בחי ובצומח, נגלים לעיני המטייל בצורותיהם השונות, והוא מעשיר והולך בדרך הראייה והשמיעה, שואל שאלות ומבקש ביאורים. הטבע הוא המורה הגדול וכל רמז שלו צו הוא לקטן ולגדול. בחיק הטבע נופל החיץ בין היצור ליוצרו ותוך כדי פעולות קטנות, יומיומיות, עולה ומסתמן אופיו ופרצופו של כל יחיד, ופינות חדשות בנפש הילד, שהיו סמויות עד כה, הולכות ומתגלות. השהייה בטבע באוויר הצח, והעמל בדרכים, ממריצים את חילוף החומרים בגופו של המטייל ומוסיפים לו כוח, שריריו מתחזקים ונעשים זריזים, חושיו מתחדדים, וחדוות החיים עולה בו כפורחת.

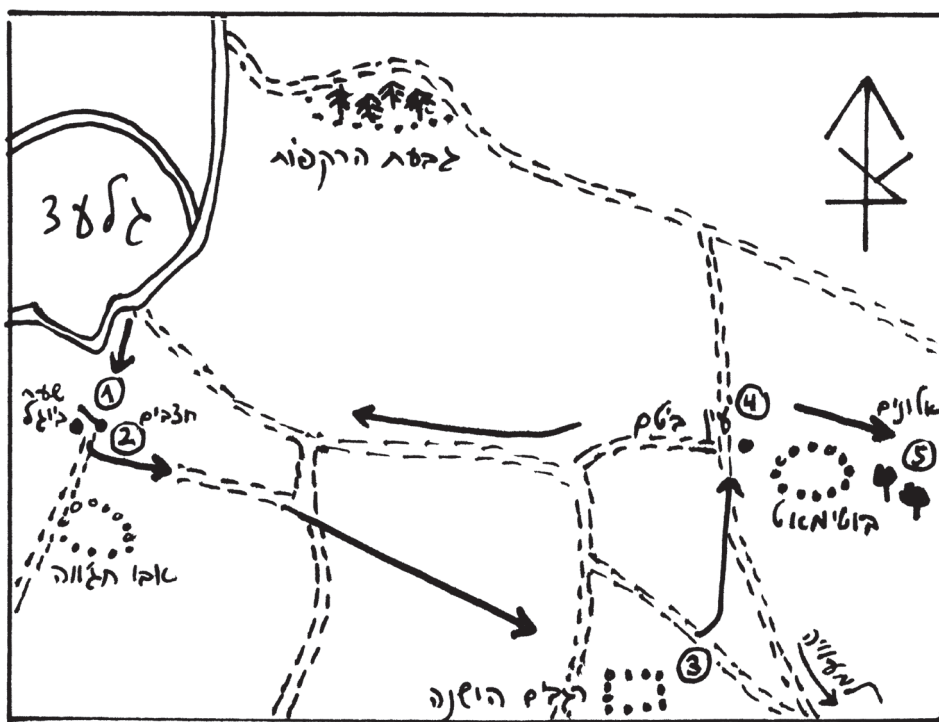
סוף דבר, כל המרבה בטיולים הרי זה משוכח!"

(מדברי דוד בנבנישתי, מהחלוצים שבמדריכי הטיולים, מי שהקים ב'1927 את "אגודת המשוטטים", ארגון המטיילים הראשון בארץ-ישראל).

טיולי
סתיו

ל"רגבים הישנה" ולבוטימאט

נצא משער "ביוגל" ונפנה מזרחה, לאורך הגדר. נלך כמה עשרות מטרים ונראה משמאלנו את גבעת החצבים בשולי השדה החרוש. ניזכר בקלאסיקה של כל הגננות: "הקיץ בורח - החצב פורח; החצב פורח - הסתיו אורח!"

החצב הוא אכן הראשון בצמחי הבצל והפקעת (הגאופיטים) הפורחים בסוף הקיץ וראשית החורף. הוא מדהים בעמוד גבוה של פריחה הדורה, לבנה, כשבכל יום נפתח דור נוסף של פרחים, במעלה הגבעול. נוכל להבחין כיצד הוא אכן "חוצב בסלע", ומכאן שמו. ועוד טיפ - החצב ההדור מכולם פורח מדי שנה לפני ביתן של לולה וסנטה! שווה לגשת ולראות.

נמשיך מזרחה, תוך חציית גדרות בקר, עד לגבעה השלטת שמעבר לקו המתח הגבוה. שם נחפש ונמצא בונקר בנוי, תעלות חפורות ומשטחי בטון. זו היא "רגבים הישנה": מקום העלייה על הקרקע של קיבוץ רגבים באוגוסט 1948. הם התיישבו כמוצב מול הצבא העיראקי ששלט אז בכל ואדי ערה עד מעבר לכפר מואעוויה. חצי שנה ישבו כאן, ונעזרו בחברי גלעד בהדרכה וכן בעבודת חוץ בגן הירק שלנו. הם ששתלו את האורנים של יער הרקפות (וגם

שתלו רקפות! ראו על כך במסלולי האביב), ובאביב 1949 עברו למקומם הנוכחי. עד היום הם זוכרים באהבה רבה את "משלט בוטימאט", ואינם סולחים לחברי גלעד שדרשו את העברתם, בטענה (המוצדקת) שאין כאן קרקע מספקת לקיבוץ נוסף.

מהגבעה יש תצפית מרהיבה לכל הכיוונים: **רכס הר אמיר (אום-אל-פחם), רמת מנשה והכרמל, הר חורשן וזכרון-יעקב, ועד לים ולארובות תחנת הכוח של נחל חדרה.** ביום של ראות טובה אפשר אפילו לראות את קצה שפמו של רב החובל הפולני הפורק פחם מאנייתו במזח תחנת הכוח!

עונת סוף הקיץ וראשית הסתיו היא ראשית עונת נדידת הציפורים דרומה. עם קצת מזל נוכל לראות להקות **שקנאים או עגורים**, ונתנה על תופעת הטבע המופלאה הזו, כיצד הן יודעות מתי ולאן לעוף!

"מרגבים הישנה" נגלוש במדרון מזרחה, באחת מדרכי הבקר, למעיין הקטן של הכפר **בוטימאט**. שם המעיין, על פי מפת סימון שבילים "הכרמל", הוא **עין בוטם**, ואכן השם בוטימאט בערבית מקורו ב'**בוטם**' - **עץ האלה**. המעיין עצמו קטנטן, ובעונה זו נמצא אולי רק כתם ירוק, מעט צמחי **עדשות מים ופטל**. לפני שנים רבות הניח כאן **אריכא נטע** צינור מים להשקיית הבקר, שהוביל לשוקת הבטון הנמצאת במורד, במרחק של כמה עשרות מטרים. קשה להאמין, אך מעבר למעיין מצא **מיכאל מאיר**, בזמנו, שרידי בית מרחץ קטן מהתקופה הרומית! הכפר עצמו כלל כעשרים בתים, ומנה כמאה תושבים לכל היותר, מצאצאי אום-אל-פחם. הם נטשו את בתיהם באפריל 1948, לאחר שצבא ההצלה של **קאוקג'י** הובס בקרבות משמר העמק.

היום, שרידי הבתים מוקפים סבך **פטל וצבר שבתוכו עצי תאנה, שקד ואלון**. נעלה מצפון לכפר, מזרחה, ונראה בצד הדרך את אבני בית הקברות של הכפר (אבני שדה פשוטות, וסביבן מעט **עלי אירוס** הפורח באביב בסגול) ובמרחק כ-300 מטרים נשב למנוחה בצל **שמונה אלונים** יפים הנטועים במעין חצר פתוחה, מעל ומזרח לשרידי הכפר. בקרבתנו נראה, בוודאי, כמה מהעופות היציבים שלנו כמו **בולבולים, יונים ועורבנים** הניזונים מפירות הסברס של סוף הקיץ.

נחזור לקיבוץ, מערבה, ובדרך נראה שפע שרביטים צהבהבים של צמח **השומר**. הפרות אינן נוגעות בו כמעט בשל טעמו המיוחד, כשל אניס (לקריץ). כדאי לנסות ולטעום את הזרעים או קצות הגבעולים. מי שכן ניזונים מצמח זה הם **זנב הסנונית, מהיפים שבפרפרי הארץ, וקרוב לוודאי שנפגוש כמה מפרפרים אלה**.

נעבור ליד **המזבלה שלנו** (אתר מעניין ומעורר מחשבה בפני עצמו...), ונזכיר שצריך ענף הבקר שליידנו ממוקם ממש במרכז אתר ארכאולוגי ענק (כ-50 דונם, שליש משטח גלעד) ששמו **"קבר אל פֶּרְס" - "קבר הסוסה"**.

בתקופת הברונזה הקדומה התקיים כאן יישוב ברצף של כאלף שנה. ממצאים רבים

ומעניינים שנתגלו בו מצויים באוסף הארכאולוגי שלנו, כמו למשל פסלון פשוט ויפה של תיש, הממחיש את אחת הפרנסות של התושבים הקדומים, שנועד בוודאי גם לתפילה למען הפריון והצלחת העדרים.

משך הטיול: כשלוש שעות הליכה בנחת, רצוי בשעות הבוקר הקרירות כשיש תצפית טובה מערבה, רק בסופי שבוע – בגלל שטח האש!!! ויש לדאוג למפתח לשערי הקיבוץ. אפשרות נוספת, לטיול של חמש-שש שעות: המשך עד לכפר מואעוויה וחזרה משם ברכב. בדרך – גלי אבנים קדומים, ענקיים, כרמי זיתים, וקבר השיח' בכפר, שלידו עץ אלון גדול המשופע באגדות.

פסלון תיש מחרס, קבר אל פארס

זיבה אדוק:

שָׁמֶר

מישהו שרָטט בדיו צהובה
את קווי השָׁמֶר על הגבעות,
הַעֲלָה נִיחֻחוֹת אָנִים,
טַעַם מְשָׁקָה מִמָּקוֹם אַחֵר.

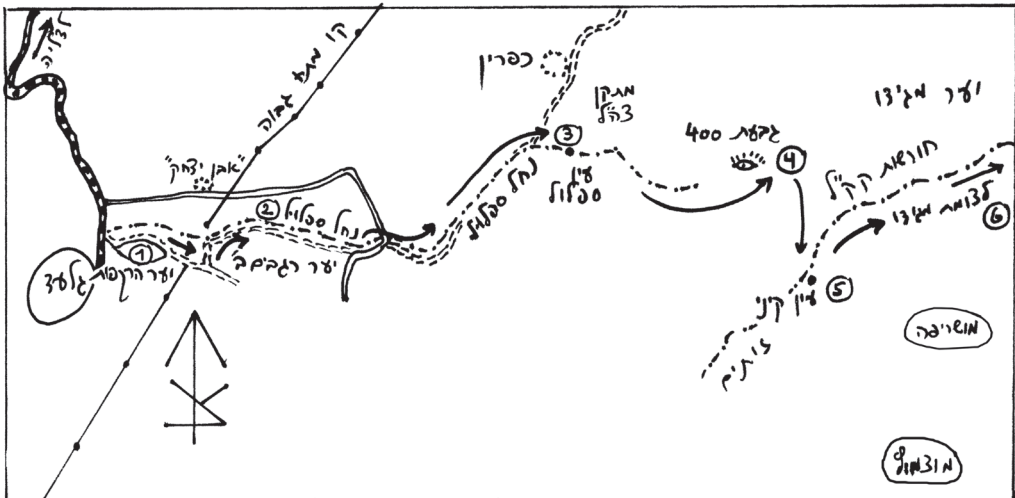
בְּחָרָט עֲדִין וְדָק שֶׁל סוּפֵר סָתָם
עֵטָה פְּלוּמָה צֶהֱבָה־עַל מְשֻׁחֵי הַקָּמֶל,
כִּמוּ הָיוּ זִפִּי זָקֵנוּ שֶׁל וָאֵן גוֹךְ
עַל פְּנִיֵהן הַמוֹתְשׁוֹת שֶׁל הַגְּבָעוֹת.

בִּטְרָם יוֹרָה,
בִּטְרָם כֹּל לִכְלוּב,
הוֹסִיף גַּם רִפְרוּף 'זֵנֵב סִנּוּנִית' מֵרִצְד, מֵרִקֵּד,
מֵאַחַז עֵינָיִים,
מֵצִיִּיר תוּוִים עַל חֲמֻשׁוֹת גְּבֻעוּלֵי הַשּׁוּמֵר.

מתוך ארכיון השי"י (שירות הידיעות של ההגנה):

17.4.47. הנדון: כנופיה ערבית בסביבות אבטימאט - מפי ערבי: חדית אל וראד (אודותיו הודענו בזמנו), שהיה מאנשי אבו דורה, ארגן כנופיה של כ־15 איש לגנבת פרות וסוסים. נמצאים ברשותו רובים ונשק אוטומטי (לפי תיאור המספר: תת־מקלע ומקלע) אשר בו מתאמנים אנשיו. הנ"ל מתכוננים בקרוב לפתוח בשורה של גנבות מהיישובים היהודיים בסביבה. אנשיו הם מערב־אעזלין, ערב־עין־ע'אזל, וערב־ג'ומבאזה, ליד איגוזים. חדית אל וראד משמש כשומר אדמות "אמין" באבטימאט, עוסק ברכישת נשק והעברתו לחיפה. כרמי מוסר כי אנשי הכנופיה הנ"ל ביצעו את גנבת המוטור בקיבוץ גלעד!

לנחל ספלול, גבעת ה־400 ונחל קיני

נרד אל יער הרקפות ונציץ לראות, האם כבר צצו פרחים ועלים ראשונים. נמשיך מזרחה לאורך הדרך, נחצה אתה, שמאלה, את ערוץ נחל חלמית, ונלך לאורך נחל ספלול הלאה, מזרחה.

עונת הסתיו מביאה עמה את הציפייה לגשם. הבדווי אומר: "גשם מוקדם – שנה שחונה, גשם מאוחר – שנה גשומה." צודק? אצלנו אכן יורד, לעתים, גשם מוקדם באוקטובר, ואז נוכל לפגוש את ראשוני מבשרי היורה: **סתווניות ובני חצב**, עם אחרוני **החצבים**. האם באמת תהיה זו שנה מעוטת גשמים? שנת בצורת? קשה לדעת. המילה "בצורת" פירושה עצירת גשמים, כי "נבצר" מהגשם לרדת.

זכור לנו בוודאי סיפורו של **חוני המעגל**, מדמויות המופת של חז"ל, שכשנעצרו הגשמים עד פורים חג מסביבו עיגול באדמה, והודיע לקב"ה שלא יצא ממנו עד שירד גשם. במקרה שלו – זה אכן עזר!

באזורנו אין למעשה בצורת, וגם בשנים השחונות ביותר יורדים לפחות 500 מ"מ גשם (הממוצע הרב־שנתי שלנו כ־650 מ"מ), והצמיחה תלויה בעיקר בפיזור הגשם במהלך החורף.

נלך כשמשמאלנו ערוץ הנחל שבו נראה עצי **אקליפטוס**, **אולמוס**, **ערבות** ו**סבך קנים** ו**פטל**. אלה יחד יוצרים מנהרות של ממש, שכדאי להציץ אליהן, כי לעתים עשויים להגיח מהן **תן**, **נמייה** או **אף חזיר בר!**

מימיננו המדרון התלול, הנטוע, ומעניין להבחין בהתחדשות עצי החורש הטבעי, כמו **ליבנה** **רפואי** ו**אשחר**, בין האורנים.

אנו הולכים במעלה הנחל, חוצים את הכביש החדש של צה"ל שנפרץ במורד משמאלנו, ממשיכים ללכת בדרך הסלולה כ־2 קילומטרים בכיוון צפון־מזרח, ואז יורדים ממנה ופונים ימינה, לכיוון קבוצת עצים המתבלטת בשטח, במרחק של 300 מטרים מאתנו.

זהו **עין ספלול**, ריכוז יפהפה של **עצי צפצפה גבוהים**, שלצדם גם **תות**, **צבר** ו**שרידי הדרים**.

סחף הגשם האדיר שירד בפסח 2006 יצר כאן קניון עמוק ומרשים, והמקום מתאים מאוד להפסקה וחניה.

מכאן, מזרחה, נמשכת דרך תלולה, כ-1,500 מטרים, עד לפסגה הגבוהה ביותר ברמת מנשה, הקרויה "גבעת ה-400". מעט דרומית משם ישנה גבעה שגובהה 402 מטרים מעל פני הים, והאגדה מספרת שבעבר לא הגיעה לגובה של 400 מטרים, אבל החיילים במתקן הצבאי הסמוך קיבלו כעונש מטלה להקים עליה כמה גלי אבנים נוספים...

התצפית מכאן - מדהימה! צפונה, למרחבי העמק, הגליל, ואף לחרמון, ומערבה ודרומה, עד מעבר לחדרה, לנתניה, לרכסי השומרון והגלבע, ואף מעבר להם. אנו עומדים ממש על קו **פרשת המים של כל רמת מנשה** הפרושה מולנו: מכאן מערבה כל הנחלים, כמו נחל תנינים ונחל דליה, יורדים במתינות, לים, ואילו לצפון-מזרח יורדים הנחלים בתלילות רבה וחוברים לנחל הקישון בעמק יזרעאל.

כשעינינו שבעו מהנוף, אולי נצפה בלהקות ציפורים נודדות, ננוף לשלום לבית בגלעד, ונרד

מהגבעה לכיוון דרום. נעשה את הדרך בדרכי קק"ל, בפסי האש, או בגלישה תלולה במדרון, עד לערוץ **נחל קיני**, שבו נחפש את **עיינות קיני**. כאן יש עצי צפצפה ומעיין קטן, ולידם שרידי נוכחותם של רועים או ילדים מהכפרים שבוואדי ערה.

שם הנחל מקורו בסיפור המקראי על **יעל אשת חבר הקיני**, שסייעה ל**ברק ולדבורה** כשהרגה את **סיסרא**, שצבאו ומרכבותיו שקעו באדמה הבוצית של העמק הסמוך (בשטח הכותנה שלנו, פחות או יותר...).

מהמעייין, לאורך הנחל, מתפתלת דרך שאורכה כ-5 קילומטרים, עד לצומת **מגידו**. משמאלנו, כל העת, חורשות יפות של קק"ל, נטועות **אורן**, **ברוש** ו**אקליפטוס**, ומימיננו בגבעות שפע מטעי זיתים של אנשי **מוצמוץ**, **מושריפה** ו**אל בייאדה**. שתי גדות הנחל מספרות, ללא מילים, את סיפור המאבק המתמשך על הבעלות על הקרקע באזורנו. אם העונה היא עונת המסיק, ואם יתאפשר, מומלץ לבקש לקנות מהזיתים, כדי לכובשם או להפיק מהם שמן בבית.

בקרבת מוצא נחל קיני נמצא כמה מקווי מים, ריכוזי צמחייה ועצים מרשימים, ושרידי טחנות קמח. נוכל ללכת לאורך הנחל עד לצומת ולגלות את פינות החמד הללו, או לפנות לכיוון **קיבוץ מגידו ותל מגידו**.

המסלול, הפעם, כולל הליכה של כ-15 קילומטרים, מגלעד עד לצומת מגידו, הנמשכת חמש-שש שעות לפחות, ויש להתארגן בהתאם. **ניתן לבצע מסלול זה רק בסוף השבוע, בגלל שטח האש**. אפשר לקצר מעט ולרדת מגבעת ה-400 לכיוון עין-השופט או ג'וערה. בסיומו של הטיול, אם נותר מעט כוח, ניתן להשלימו בביקור בתל מגידו, שהוא אתר מרתק בפני עצמו, מהחשובים ביותר בארץ, וכשיתאפשר בעתיד – מומלץ לבקר בכלא **מגידו** ולראות את הפסיפס המפורסם.

ציבה אברק:

מתוך ספר שופטים, פרקים ד'-ה', סיפור מלחמת דבורה וברק, והמעשה של יעל, אשת חבר הקיני, שהתחוללו כאן ממש למולנו בעמק יזרעאל, ליד נחל הקישון, מול הר התבור.

"...ויזעק סיסרא את כל רכבו, תשע מאות רכב ברזל, ואת כל העם אשר אתו, מחרושת הגויים אל נחל קישון.

ותאמר דבורה אל ברק: קום, כי זה היום אשר נתן יהוה את סיסרא בידך. הלא יהוה יצא מלפניך! וירד ברק מהר תבור ועשרת אלפים איש אחריו. ויהם יהוה את סיסרא ואת כל הרכב ואת כל המחנה לפי חרב לפני ברק, וירד סיסרא מעל המרכבה וינוס ברגליו.

וברק רדף אחרי הרכב ואחרי המחנה עד חרושת הגויים, ויפול כל מחנה סיסרא לפי חרב, לא נשאר עד אחד.

וסיסרא נס ברגליו אל אוהל יעל אשת חבר הקיני, כי שלום בין יבין מלך חצור ובין בית חבר הקיני.

ותצא יעל לקראת סיסרא ותאמר אליו: סורה אדוני, סורה אלי, אל תירא. ויסר אליה האהלה ותכסהו בשמיכה. ויאמר אליה: השקיני נא מעט מים כי צמאתי. ותפתח את נאד החלב, ותשקהו, ותכסהו.

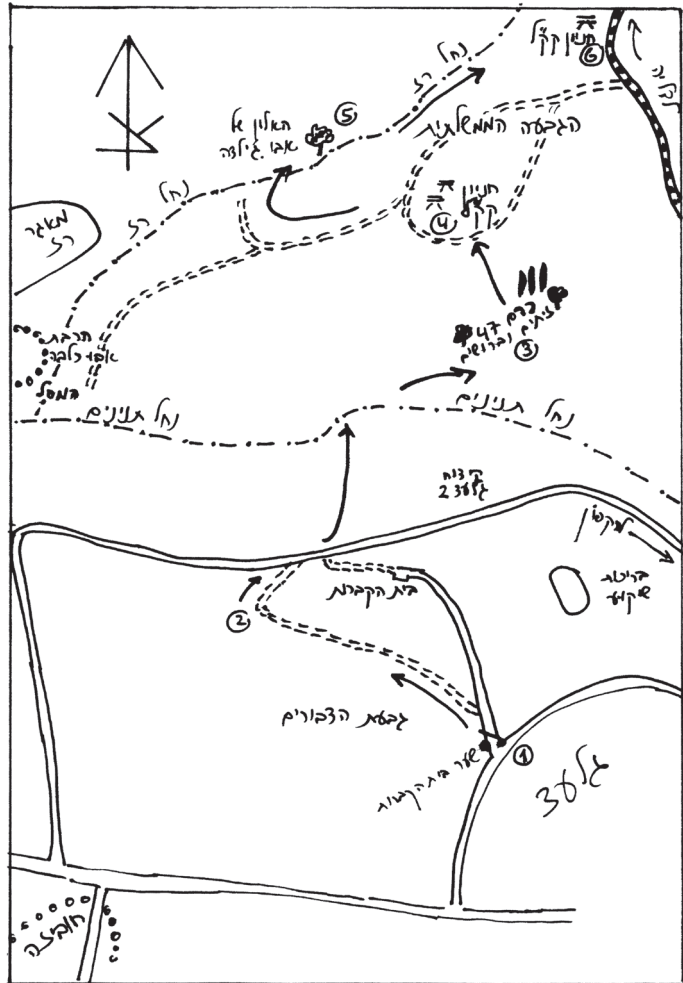
ויאמר אליה: עמדתי פתח האוהל, והיה אם איש יבוא ושאלך: היש פה איש? ואמרת: אין!

ותיקח יעל אשת חבר את יתד האוהל ותשם את המקבת בידה, ותבוא אליו בלאט, ותתקע את היתד ברקתו, ותצנח בארץ, והוא נרדם, ויעף וימות.

ודבורה פתחה בשירתה המפורסמת, שבה היא מהללת את מעשיה של יעל:

"...תבורך מנשים יעל, אשת חבר הקיני, מנשים באוהל תבורך. מים שאל, חלב נתנה, בספל אדירים הקריבה חמאה. ידה ליתד תשלחנה, וימינה להלמות עמלים, והלמה סיסרא, מחקה ראשו, ומחצה וחלפה רקתו.

בין רגליה כרע, נפל, שכב, בין רגליה, כרע, נפל, באשר כרע - שם נפל שדוד."

מ"גבעת הדבורים" ל"גבעה הממשלתית" ולנחל רז

נצא משער בית הקברות ואחרי כמה עשרות מטרים נפנה שמאלה, בדרך שבין העצים. הגבעה משמאלנו היא "גבעת הדבורים", מקום המכוררת שלנו מאז הקמתה ועד לחיסול הענף, לפני שנים אחדות. כאן ייצרו את הדבש הלבן המפורסם של גלעד, דבש אבקות פרחי הבר, וכאן נמצא בכל חודשי החורף והאביב שפע פריחה: צמחי בצל ופקעת, רקפות, בנות חן, שפע כלניות בצבעים מגוונים, אירוס ארץ-ישראל ועירית גדולה, בן חצב ואחי לוף, ועוד ועוד. זהו גם מקום אידיאלי להפיכת אבנים (בזהירות!!!) ולחיפוש חרקים וזוחלים, מלטאות ועד נחשים ועקרבים, מכל המינים והגדלים.

מכיוון שהגבעה מיועדת לבנייה חדשה נוכל לעקוב אחר התקדמות הפרויקט, וכשנמשיך נמצא לבטח פריחה של **חבצלת קטנת פרחים** על אחד מגלי האבנים שבין העצים. זו קרובתה של חבצלת החוף הגדולה והמוכרת יותר.

אחד מהגלים הללו נחפר ונחקר בשלמותו בידי מיכאל מאיר, שמצא בו שפע ממצאים קדומים, ביניהם מטמון מהתקופה הפרסית ובו גם עגיל כסף מהודר.

בקצה הדרך נגיע לגבול השטח הפתוח, המאפשר מבט ל**נחל תנינים**, מערבה. מכאן נרד לכביש הצבאי החדש, נחצה אותו, ונחפש מעבר לחציית נחל תנינים מבלי לרמוס שדה זרוע. הגבעה ממול היא "הגבעה הממשלתית", ששמה מקורו עוד בתקופת המנדט הבריטי, כשממשלת המנדט הייתה בעלת השטח, ואילו שאר אדמות הסביבה היו בבעלות ערבית. העצים על הגבעה ניטעו בידי חברי גלעד, בשנה הראשונה לקיום הקיבוץ, כשעבודות קק"ל, ייעור וסיקול, היו הפרנסות היחידות כמעט.

בשיפולי הגבעה ממזרח, מעל שטח הגד"ש, נראה קבוצת **עצי זית**, גל אבנים גדול ושורת ברושים. זהו "כרם 47", שבו ניטעו בשנת 1947 זיתים, ענבי יין ושקדים, המטע הראשון של גלעד. מיכאל מאיר סיפר שכשחפרו את הבור הראשון לשתילה נתגלו לפתע כלי חרס עתיקים, בעיקר קומקומים, וזה מה ש"הדליק" אותו לעסוק בארכאולוגיה. נמצא פה בית קברות גדול, האתר החשוב ביותר בסביבת גלעד, שממנו נלקחו רוב הממצאים המוצגים במוזיאון שלנו. האתר שימש את התושבים הקדומים במשך מאות שנים, מתקופת הברונזה המוקדמת ועד סוף תקופת הברזל, בין השנים 3,300 לפנה"ס ל-586 לפנה"ס.

על גב הגבעה, במרכז החורשה, ישנו חניון שהוקם בידי קק"ל. בשטח החניון ובשוליו יש ריכוז של פריחת **נרקיסים** מהיפים ביותר באזורנו! הנרקיסים, שלא נפגעו מהקמת החניון, פורחים ממזרח ומצפון לו, בין סדקי הסלע, בסוף אוקטובר או ראשית נובמבר.

מכאן נרד צפונה, ל**נחל רז**, ואדי עסל בשמו הערבי. נגלוש במדרון התלול או נלך בדרך העוקפת, כדי להגיע לערוץ הנחל שבו נמצא עץ **אלון תבור** ענקי, בן מאות בשנים, מהגדולים ביותר ברמת מנשה. העץ, אמנם, מוקף גדר וסבך פטל וסרפדים, אך שווה להגיע עד אליו ממש, למדוד את היקפו, לשבת לידו ולשמוע את סיפורו:

העץ נקשר בדמות השודד האגדי **אבו ג'לדה**, אך למען הדיוק ההיסטורי יש לחברו, כנראה, לשודד אחר, **יוסף אבו דורה**, דמות אמיתית, מי שהיה ראש כנופיה מפורסם בימי המרד הערבי, בשנים 1936–1938.

אבו דורה הטיל חתיתו והשתלט על כל המרחב שמג'נין ועד רמת מנשה והכרמל. הוא גבה כספים, חיסל חשבונות, רצח פלשתינאים רבים, והתנכל גם לכפרי הדרוזים בכרמל. סופו שנתפס בידי הבריטים בעבר הירדן, הובא למשפט, והוצא להורג. קצת ממכתביו של אבו דורה – ב"צידה לדרך", בהמשך.

בימי שיא כוחו, כך מספרים, היה עץ האלון שלנו מקום המפגש האהוב עליו. **בלאד־א־רוחה**, כשמה הערבי של רמת מנשה, היה אז חבל ארץ ללא כל יישוב עברי, רחוק מעיני השלטונות ובו רק כמה כפרים ערביים קטנים, ולכן היה מקום מתאים למפגשי הכנופיה. כאן, מתחת

לאלון, ישבו וחילקו את שללם, שפטו את הנידונים, ואף תלו מהם על העץ הענקי!

מהעץ – הליכה קצרה במעלה הנחל עד למפגש עם הכביש הבא מדליה, ולחזרה הביתה ברכב, או בהליכה לאורך הכביש. בימי הגשמים הנחל שוצף, וחצייתו היא מבצע של ממש. בקרבת הכביש ישנו חניון נוסף שקק"ל קראו לו "חניון פירחה", כשם שהם קוראים למאגר שלנו "מאגר פירחה", על שמו של מעיין קטנטן הנובע בסבך הפטל ואינו נראה כלל. אנחנו נוסיף לקרוא למאגר "מאגר רז".

משך הטיול שעתיים-שלוש, בנחת, והמסלול כולל חציית נחלים ומספר גדרות בקר (בזהירות! ואנא, לא להשאיר שערים פתוחים מאחורכם). הוא מתאים לראשית נובמבר, כדי לצפות בפריחת הנרקיסים, אך יפה מאוד בכל עונות השנה, ובוודאי בחודשי הפריחה האביבית. ניתן, כמובן, להוסיף ביקור במאגרי רז, שהפעם רק השקפנו עליהם.

ציבה ארוך:

עץ האלון

יש באלון איזה סיכוי לשיבה טובה.

יש בו תקווה.

יש בו נעורים חדשים עם הלבבות, כל שנה, כל שנה.

לא יוכלו לו האש והגזם, הקוצץ והמְכָרָא,

הוא את כולם כבר ראה, ועוד יראה.

נוסח מכתב של אבו דורה, שכמותו נשלח לעשרות ערבים שנחשדו בבגידה

המפקדה הראשית, צבא המורדים בארץ־ישראל, 2.10.1938

המפקדה הראשית משוכנעת בדבר בגידתך ופעולותיך נגד הלאום והמולדת. בזה הנך מוזהר שאם לא תפסיק את פעולותיך תובא הנה ופסק דין מוות יוצא לפועל נגדך.

עבד דתו ומולדתו,
יוסף סעיד אבו דורה

ועוד מכתב המבטא את שאיפותיהם הלאומיות של המורדים:

הוי ערביי ארץ־ישראל, השמעתם את שקרה בכפר סילת־אל־דהר? (כפר במחוז ג'נין, ובו למעלה מ־2,000 תושבים). השלטונות לא הסתפקו בחורבן, בהרס הבתים, במאסר 100 מתושבי הכפר ובהטלת קנסות. במשך שבוע שלחו כוח צבאי לכפר ולאחר שאספו את כל התושבים בחר המפקד בשלושה אנשים: לוטפי אל יוסף, מוחמד אל יוסף, ורשיד אבריהם אל קאסם, והוציא אותם למרחק 30 מטרים מהכפר, שם קשרו אותם, ירו בהם והמיתום. כך פרחו נשמותיהם אל ריבונם במחאה על העוול הבריטי בארץ הקודש..... הוי הבריטים, עתה הזמן שתבינו שאין להתגבר על הערבים במעשי אונס, הם לא יוותרו על זכויותיהם, הם לא יפקפקו לקחת נקם אפילו לאחר מספר שנים. עמדתכם והתנהגותכם עם ערביי הארץ הקדושה, ארץ שהערבים נכונים להקריב עליה את נפשם, מביישות את ההיסטוריה שלכם בעבר ובהווה. שום דבר לא ישנה את ההיסטוריה חוץ מהחזרת הצדק ועשיית שלום צודק עם הערבים על ידי מילוי דרישותיהם. הבינו, שבמידה שתנהגו בנו ביתר עושיק ואי צדק, בה במידה נתחזק ונתמלא אמונה. אלוהים לא יפקפק ויתמוך בנו במלחמתנו.

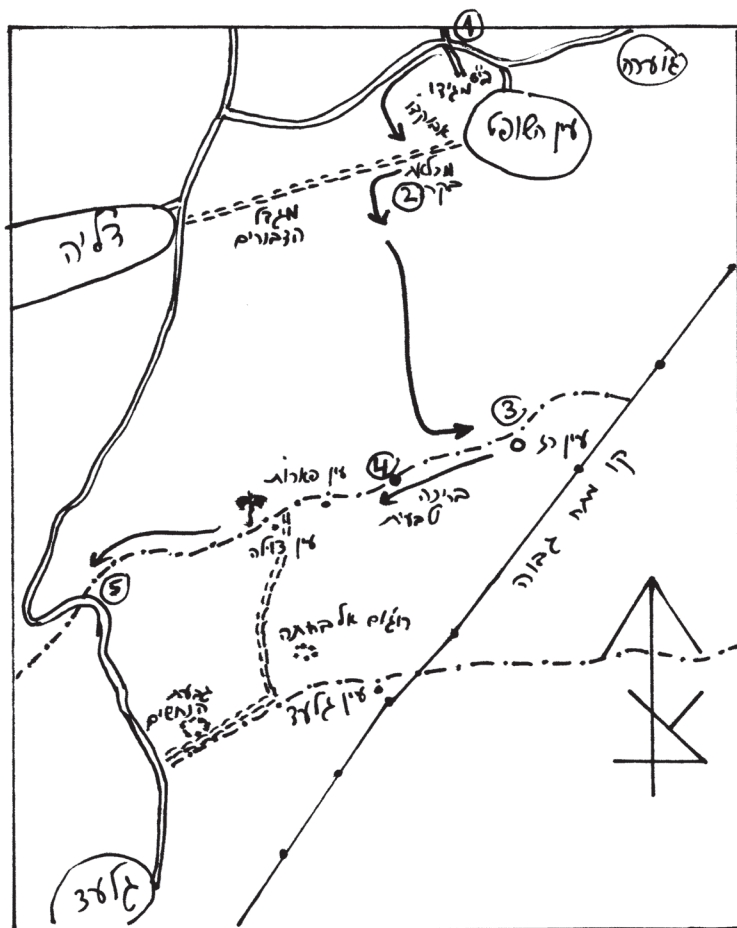
חתום:
יוסף אבו דורה

טיולי
חזרה

קובית, י"א

מבית ספר "מגידו" לנחל רז

הפעם נתחיל בהקפצה לשער בית הספר האזורי "מגידו". הכביש מצומת אליקים לעין-השופט, והכיכר שליד בית הספר, נמצאים בדיוק על קו פרשת המים של רמת מנשה. אפשר לעמוד באמצע הכביש (בזהירות!!), לשפוך מימינית מים, ולראות איך הטיפות זורמות לצפון-מזרח או למערב, ואם יורד גשם נראה במדויק את התפלגות הזרימות. נלך לאורך הגדר, אל צדו המערבי של בית הספר, מעבר למגרש הספורט, ושם נעצור לתצפית של 180 מעלות: מרמת-השופט ורכס הכרמל בצפון, בוסתני דליית-א-רוחה, רמות-מנשה, בת-שלמה, דליה וזכרון-יעקב ממערב, הלאה במרחק - ארובות חדרה, ודרומה גבעת-נילי, גלעד ורכס הר אמיר, קציר, מי-עמי, ואום-אל-פחם.

העונה של ראשית החורף מאפשרת לנו לזהות את ההבדלים המשמעותיים בין השדות הזרועים (מה זרוע?), לבין הצמחייה בשולי הדרך ובשטחים הפתוחים. נמצא צמחי תרבות, צמחי מעזבה, פולשים, ומצמחי הבר המקוריים. אנו הולכים דרומה, לאורך שדרות הברושים של **מטע האבוקדו**. העצים הסובטרופיים יצרו עולם טבע בפני עצמו ובו שפע ציפורים, השונה לחלוטין מסביבתו, ומעלה במוחנו את המחשבות והשאלות על השפעת האדם ומעשיו על הנוף, החי והצומח בסביבה, אם במודע, או מבלי דעת.

הדרך מובילה אותנו דרומה, למכלאת הבקר של **עין-השופט**, שלידה נפנה ישר לדרום-מערב. נבחין שזו אינה דרך עפר רגילה אלא דרך סלולה באבנים, הנקראת "**דרך סולינג**". הדרך נסללה בשנת 1939 בידי חברי קיבוץ דליה, שישבו בשנתם הראשונה ב"**מגדל הדבורים**", כ-500 מטרים מכאן, בטרם עברו ל**אום-דפוף**, מקומו הנוכחי של הקיבוץ.

הסלילה נעשתה בידיים, על ידי ניפוץ אבנים מקומיות וקביעתן בפטישים בתוואי, והמשך הכביש נסלל **מעין-השופט ליקנעם**. עין-השופט היה היישוב העברי הראשון ברמת מנשה, שנוסד ב-1937, וחבריו התלבטו בשאלה מה חשוב יותר: לצאת להפגנת הפועלים של ה-1 במאי 1939, שהתקיימה בחיפה, או לסייע לחברי דליה בעלייה על הקרקע, בשיטת "חומה ומגדל", באותו יום ממש!

אנו נלך בדרך הסלולה רק כ-200 מטרים, ושם נפנה דרומה (שמאלה) בירידה ל**נחל רז**. כאן אנו בלב הגבעות הפתוחות, שטחי המרעה ומשטחי צמחי האזוב – הזעתר של רמת מנשה שנחשב בפי מביני דבר לטוב ביותר בארץ! אסור לקטוף, אך מותר למולל עלים ולהתבשם מריחם החרוף.

בצד הדרך נפגוש חורשת אקליפטוס, שרידי כרם זיתים, וגם **עץ תות** שבע ימים, הבולטים בנוף הבתה שמסביבם. קרוב לנחל ננסה לאתר מתקן עתיק, בנוי, לאגירת מים, ולידו סימנים לאמת המים שהובילה אליו, המעידה על קיומם של תושבים חקלאים, בתקופה קדומה, אחרת.

ערוץ נחל רז ניטע כולו מחדש בידי קק"ל, לפני כעשר שנים, לאחר שרפה גדולה, בשלוש רצועות: **א. צמחיית גדת נחל – צפצפות, ערבות והרדופים; ב. עצי פרי; ג. עצי סרק ארץ-ישראליים – אורנים, ברושים, אלות ואלונים**. נחצה את הערוץ וניגש לקבוצת האקליפטוסים הגבוהים. כאן נובע **מעייני רז**, כל השנה, ולרגלי העצים חניון טבעי קטנטן, שהכניסה אליו בפשפש קטן, מדרום.

נמשיך ללכת לאורך הנחל, לכיוון דרום-מערב, כ-2.5 קילומטרים עד לכביש. 300–400 מטרים מערבית לעין רז נוכל לגלות **בִּרְכָה טבעית קטנה**, יפה, בתוך הערוץ, לרגלי מתלול שמעליו ריכוז **עצי אשחר קטן עלים** ומחילות של בעלי חיים, **תנים** או **גיריות**. הדרך עצמה היא מצע טוב לגילוי וליהוי עקבות רבים של בעלי החיים הגדולים שבאזורנו: **תנים, צבאים, חזירי בר** ועוד, וגם לראות גללים שלהם (**צואולוגיה**). אם נהיה ערניים אולי נזכה לפגוש נציגים שלהם, למרות שרוב פעילותם מתקיימת בלילה, בגלל אימת בני האדם.

במפה, בקרבת הערוץ, מסומנים המעיינות: **עין קורנית, עין פארות, עין דולה**, אך למעשה יש פה סבך בלתי עביר של פטל, שבתוכו **עץ דקל** בודד (איך הגיע לכאן?), **הרדופים ותאנים**. כשנגיע לגדר בקר ניצבת לדרך שלנו, לכיוון דרום, שמשני צדיה שתי דרכי עפר מקבילות,

נעצור. זהו גבול שטחי המרעה של גלעד ועין-השופט. מכאן ניתן להדרים, לבקר באתר המעניין של רוג'ום-אל-בחטה ולהמשיך למעיין גלעד, אך הפעם נמשיך לכיוון כביש דליה-גלעד.

500 מטרים לפני שנגיע לכביש נעלה לגבעה המעוגלת, הנטועה, שמדרום לנחל. מקום טוב לחנייה קצרה, לשאוף אוויר, ולהסב את תשומת לבנו לאבנים שסביבנו: המסלע של רמת מנשה מאופיין בשלושה סוגים עיקריים: א. אבן גיר רכה יחסית, הנשברת בקלות, לרוב, ללוחות ול"בלוקים" טבעיים; ב. שכבות של חומר פריך, חרסיתי, אטום למים; ג. אבני צור, חומות יותר מדליה וצפונה, אפורות בקרבת גלעד, קשות וחדות מאוד. זהו הבסיס ליצירת הנוף הטבעי של אזורנו, ולהבנת הקשר בין הרובד הפיזי - אבן, קרקע, אקלים, מים, לבין הרובד של החי והצומח והרובד האנושי, היוצרים יחדיו את הנוף שלנו. הגיר הנשבר הוא שיוצר את הקרקע האפורה האופיינית, וגם משמש כחומר בניין טבעי, מוכן, לכל צורכי האדם: בית, דרך, סכר או קבר. הצור שימש ליצירת הכלים הראשוניים בראשית התרבות. הצמחייה האופיינית, מרבדי פרחים ומעט עצים, מקורה בהרכב הסלע והקרקע. המעיינות הרבים מקורם בשכבה האטומה שבין שכבות אבני הגיר. שפע זרימות המים בחודשי החורף, המדהים את כל מי שמכיר את הנוף היבש בחודשי הקיץ, נובע משכבת הקרקע הדלה ומהשכבות החרסיתיות, האטומות. כל אלה קבעו ועדיין משפיעים על הקיום, על החקלאות ועל יישוב האדם בכל הדורות.

השפה העברית אוהבת את האבנים, ויש בה שפע ביטויים ופתגמים המזכירים אבן, לבנייה ויצירה, למלחמה או להרס: אבן הפינה ואבן הראשה, אבן החכמים, ואבן שטיפש אחד זרק לבאר ושבעים חכמים לא יוציאוה, יש אנשים עם לב של אבן, יש אבנים עם לב אדם, אבן נגף ואבן הגולל ואבן השתייה, אבני משחק ואבן חן ואבן רחיים ואובניים של מיילדת, או של היוצר בחומר, ועוד ועוד ועוד. אתם מוזמנים להמשיך ברשימה.

לאחר ששבענו מהסיפורים וממשחקים באבנים, נקיף את הגבעה העגולה ונגיע עם הנחל לכביש, ומשם נשמח אם יאסוף אותנו הרכב בחזרה הביתה.

זהו מסלול של שלוש-ארבע שעות הליכה, עד לכביש דליה-גלעד. יש סיכוי סביר לראות בעלי חיים בשטח, ולכן כדאי לקחת משקפת. מתחייב, כאמור, תיאום עם הרכב, להקפצה ולאיסוף.

ציבה אדרק:

משחקי שטח באבנים - למשפחה, ליחידים, או כתחרות בין שתי קבוצות

- גשר אבנים - להניח אבנים, זו אחר זו, כדי לחצות דרך או קטע מסומן, בלי לדרוך על הקרקע.
- מגדל אבנים - לבנות גל אבנים שיגיע לגובה מקל התקוע בקרקע, או לבנות מאבנים שטוחות מגדל ובו מקסימום קומות, בזמן נתון.
- קליעה למטרה - לזרוק אבנים ממרחק לתוך עיגול אבנים המסומן על הקרקע.
- לוח אבנים - לאסוף אבנים קטנות בעלות צבע, צורה או אופי מיוחד.
- כשמתחילים להסתכל מקרוב מגלים שפע גוונים וצורות מרתקות.
- פסלי אבן - "לפסל" מכמה אבנים גדולות ומעניינות.
- מובייל אבנים - לתלות אבנים בצורות וגדלים שונים על ענפי עץ.

האבנים של ארץ יהודה

"אבני יהודה. קראנו רבות על אבנים בכתבי הקודש: אנדרטאות ומצבות זיכרון הוקמו מאבן, אנשים נסקלו באבנים, ואין פלא שאבנים מילאו תפקיד כה חשוב בתנ"ך. יהודה היא אוסף גדול של אבנים, הרי אבן ומישורי אבן, זרמי אבן ודרכי אבן, חומות אבן ושדות אבן, בתי אבן ומחצבות אבן, עיני אבן ולכבות אבן. אבנים ממולך ומגבך. אבנים מימין ומשמאל. במקומות רבים ניסו לסקל את השטח מהאבנים. פה ושם אתה רואה תלי אבנים ואבני חומה שעוביין עצום, שהונחו לא לשם סימון גדרות אלא כדי להיפטר מהן.

לשווא. אבן אחת שהוסרה חושפת אבנים גדולות יותר מתחתיה. חרטומי הנעל נקרעים מן האבנים. רק לעתים רחוקות אתה רואה אבן עגולה. כולן חדות, צוריות ומגובכות. רק בדרכים הוחלקו האבנים בשל ההליכה הרצופה עליהן."

(הרמן מלוויל, סוכר אמריקאי ומחברו של הספר "מובי דיק", סייר בארץ באמצע המאה ה-19 וכתב את התיאור שלעיל על אזור יהודה, אך הוא מתאים מאוד גם לגבעות שלנו)

מהיכן באו האבנים הרבות שברמת מנשה?

לפני שנים רבות התחוללה מלחמה בין השדים של העמק והרוחות של ההר. השדים של עמק יזרעאל רצו לעלות ולכבוש את הרמה היפה והפורחת, ורוחות רמת מנשה חפצו להשתלט על שדות העמק הפוריים. המלחמה התארכה מאוד, אך בסופה גברו שדי העמק על רוחות ההר, שהובסו קשה. כעונש, נהפכו כל רוחות ההר לאבנים שהתפזרו על פני הרמה. זאת הסיבה שבעמק יזרעאל לא תמצא אפילו אבן אחת, ואילו פני ההר מכוסים אלפי אלפי אבנים.

אגדה אחרת מספרת על מלך גדול, בזמן קדום, שביקש להנציח את שמו במפעל ששום אדם או מלך לפניו לא בנה כמותו. חשב וחשב, ולבסוף החליט לרצף את כל רמת מנשה בלוחות אבן, ועליהם להקים את הארמון היפה ביותר בעולם. קרא אליו את טובי הבנאים והקבלנים וציווה עליהם להתחיל במלאכה. הלכו אלה ואספו אבנים מכל הארץ, גדולות, שטוחות, דמויות מרצפות, והובילו אותן על גבי חמורים ופרדות וגמלים לרמת מנשה. ואז, לפתע, נפטר המלך באמצע המלאכה. הקבלנים, שלא היה עוד מי שישלם להם או יצווה עליהם, פסקו מעבודתם והלכו להם איש לדרכו, וכל רמת מנשה נותרה כשהיא מכוסה בערמות האבנים שאותן אנו רואים בכל אשר תביט העין.

אגדה נוספת מזכירה ענק שעבר כאן בדרכו כשהוא עמוס בשק אבנים עצום על גבו. הוא צעד לארץ אחרת, לבנות לו שם בית חדש, אך בדיוק כאן נקרע השק הענקי שסחב על גבו, האבנים התגלגלו והתפזרו, ומאז הן מונחות ברחבי רמת מנשה, מחכות לענק שיבוא ויאסוף אותן.

וגרסה אחרונה, אותה שמעו ותיקי גלעד מפי ערבי מקומי: הלה עמד משתאה מול מאמצי החברים לסקל את שדות הקיבוץ מהאבנים, ואמר: "מה התועלת להרים את האבנים? ייקח לכם 100 שנה לגמור לסקל את כל השדות!" כשהסבירו לו בביטחון ש"אנחנו נגמור את כל הסיקול בארבע שנים!" העלה מנכבי זיכרונו אגדה ערבית עתיקה: "אללה רצה לזרוע פרחים על הגבעות הללו, אך הוא הרים בטעות את השק הלא נכון, ובמקום לפזר זרעי פרחים פיזר על הגבעות אבנים. לכן עלינו, בני האדם, לקבלן כפי שהן, כי הן מתנת אללה!"

כל האגדות הללו באות להסביר ולענות על שאלה פשוטה, שכל אחד מהעוברים בגבעות רמת מנשה שואל את עצמו: למה ואיך הגיעו כל כך הרבה אבנים דווקא לכאן?

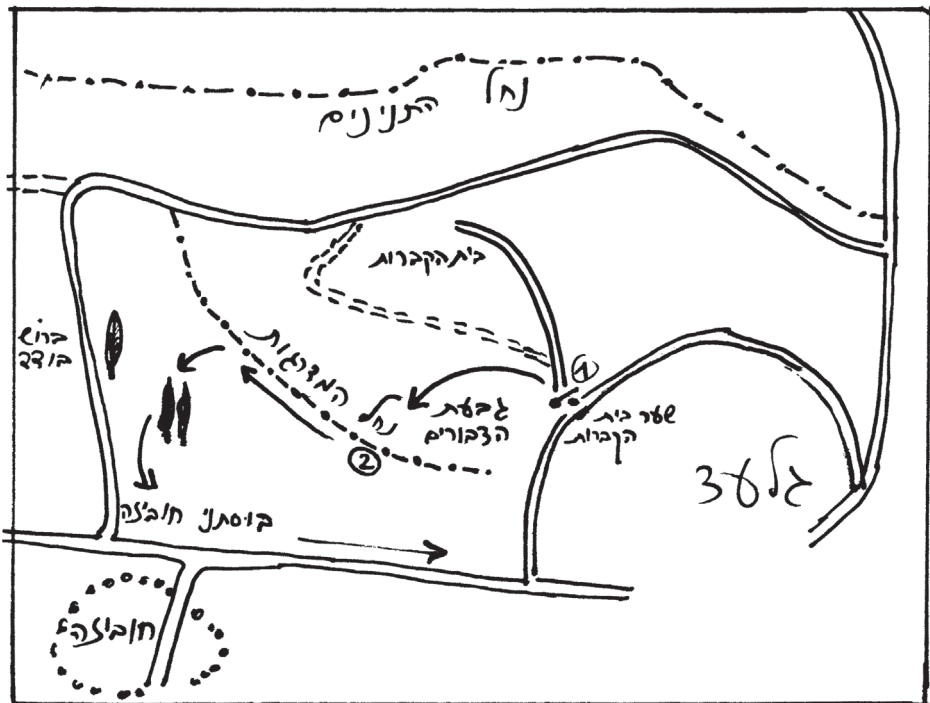
ל"נחל המדרגות" וחובייה

נתחיל ב"יער הבנים", הנמצא סמוך לשער בית הקברות, שמאלה. במהלך שנים אחדות, ניטעו כאן בט"ו בשבט עצי כליל החורש, אגס סורי ואלון, כשכל עץ הוקדש לאחד הילדים שנולדו באותה שנה. הנוהג הזה הותיר כאן חורשה קטנה, השונה מחורשות האורנים, וכדאי שתישמר גם בבנייה החדשה.

נחצה את הגבעה לכיוון דרום, עד לראשית הערוץ הקטן המתחיל ממש בגדר הקיבוץ, מדרום לאקליפטוסים, מול בתי משפחות גולומביק ולהב. פה עומד עץ אלון יפה שמתחתיו גם ספסל טבעי. נשב ונביט על הנחל הקטן הזה ונגלה תופעת טבע מרתקת: איך מתחיל נחל??? כיצד הוא נוצר בחורף, כאילו מאליו, קודם כזרזיף, ההופך לנגד עינינו המשתאות לזרם ולערוץ, ובהדרגה, לנחל שוטף ממש.

כמובן, שעם הבנייה החדשה ייתכנו שינויים מפליגים בשטח, אך נקווה שהנחל עצמו לא ישתנה! המדרון מכוסה כולו בצמח, ברגביע קוצני, שגביעיו, היבשים בקיץ, יפים וציוורים. נלך במורד ונגלה למה נקרא הנחל "נחל המדרגות": הזרם הטבעי ושכבות הסלע יצרו פה שורה של מפלונים, שמתחתם ברכות ומשטחי סלע, נתיב קסום למעבר ולמשחקי הילדים בחודשי

החורף. במשך הזמן יימצאו כאן גם הטלות של **קרפדות וראשנים**, ועוד מהחי שבמאגרי המים. מעלינו, במדרון, נראה את **הכלניות** היפות ביותר, בצבעים מגוונים ביותר, מלבן ועד כחול וסגול וורוד. לרוב נוסף אליהן בחודשי האביב גם מראה הפרים של עדר הבקר, הרובצים או רועים באחו, כשעל גבם ניצבות **אנפות הבקר** הלבנות.

זו **תופעת סימביוזה** – חיים בצוותא, המהווה תמונה מקסימה, ואין שום צורך לחשוש, אם לא מתקרבים ומחרידים אותם. אפשר לשבת בנחת על מדרגות הסלע ולצפות באנפות, שלמדו לנצל את גב הפר כנקודת תצפית מצוינת לזיהוי ולזינוק על החרקים והלטאות שהוא מחריד מרבעם בפוסעו בין העשבים.

המבט מערבה, לעבר נחל תנינים והגבעות שלצדו, מרתק, ובקרבת מקום יש גם מאורות פעילות של **תנים ושועלים**.

נלך עם הנחל, נתרשם מגדר האבן הבנויה שבצדו, ונשאל את עצמנו: מי בנה אותה? לאיזה צורך? מתי? נסתכל מקרוב ונראה את המבנה של אבנים גדולות בצדדים וקטנות במרכז הגדר. ננסה להעריך כמה זמן וכמה ידיים נחוצות להקמת גדר שכזו, ואז, לאחר כמה מאות מטרים, במקום שגדר האבן נסתיימה, ולפני שהגענו לכביש החדש המקיף את הגבעה, "נשבור" ונעלה לכיוון דרום, אל בוסתני הזיתים של **הכפר חוביזה**.

נלך לכיוון **שני ברושים** גדולים שמתחתם מקום נוח לשיבה, ניהנה ממשב רוח נעים ונביט צפונה. כאן מתאים לקרוא את הקטע על גלי האבן ב"צידה לדרך" (שבהמשך) ולתהות: מי שתל את הברושים? האמת היא, שהם נשתלו בידי חברי גלעד במקום אחר, במסגרת הייעור של כל הסביבה. ערביי הכפרים השכנים, שלא כל כך התלהבו מהיישוב העברי הצעיר, אך נוכחו שלא יוכלו למנוע את הקמתו, נקטו בטקטיקה מוכרת של "להציק ולהזיק". בין השאר עקרו לא פעם את העצים הצעירים, שנשתלו זה עתה. במקרים אחדים היו ערבים שגילו יוזמה, ובמקום לזרוק את השתילים העקורים, לקחו מהם ושתלו אותם לצד ביתם בכפר. בעונת החורף נמצא כאן, במקביל, **שלכת של עלי תאנה או גפן, לצדם – אלונים ואלות בראשית לבלובם**, וכמובן **שקדיות בשלבי פריחה**. בדרכנו נעמוד גם על ההבדלים בין **יונה, תור וצוצלת**, שכולם מרחפים בין הענפים, מעל לראשינו.

הדרך חזרה כבר קצרה וקרובה, כשבשוליה שדרה טבעית של עצים המנצלים את עודף מי הגשמים הנשטפים מהדרך הסלולה. נראה כאן **אלות, אלונים, שקדיות וחרובים**, וגם ספסל אבן קטן בצל חרוב גדול.

טיולנו הפעם קצרצר, מהנה מאוד, מתאים לילדים קטנים אך גם לכל חובב טבע, משלב נוף טבעי ונוף של בוסתנים נטושים. מלבד חציית מספר גדרות בקר אין שום קושי או מגבלה,

ובכל חודשי החורף והאביב מובטח לנו שלא נתאכזב. אנו במרחק קצרצר מהמוני המטיילים ורכבי השטח, אך בעולם קסום משלנו. מומלץ לחזור ולראות אותו מסלול גם בעונה שונה, בקיץ, או בסתיו, מועד מתאים למסוק מהזיתים, לכיבושים או לשמן.

ציבה אבן:

גל האבנים

"ויאמר יעקב לאחיו: לקטו אבנים! ויעשו גל, ויאכלו שם על הגל... ויאמר לבן: הגל הזה עד ביני ובינך היום, על כן קרא שמו גלעד."

בראשית ל"א, מ"ו-מ"ח

גל שומר סוד

ועליו שיחי אטד בודדים, מתבלטים בצילום האוויר.

מי אסף כל כך הרבה אבנים,

ומדוע?

מי בנה פה קבר קרמוז, מוקף אבני גוויל גדולות,

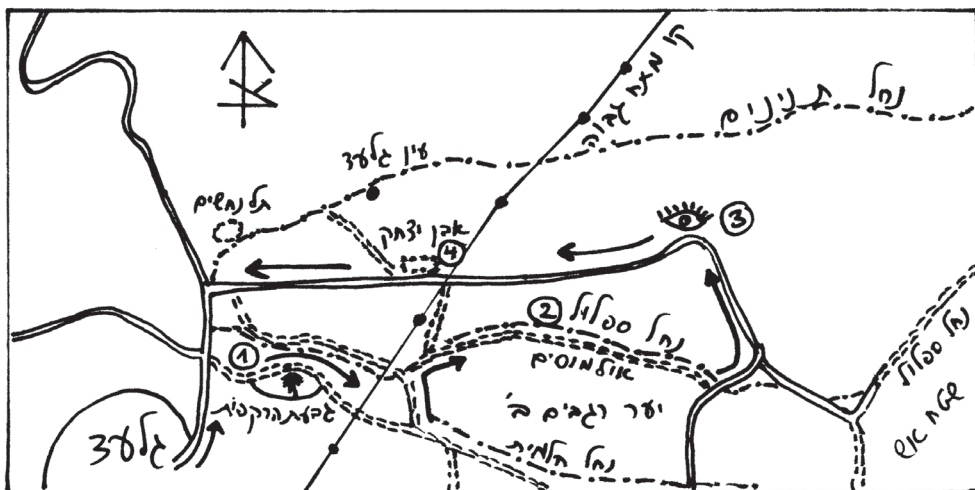
או ליקט את אבני הסיקול, סל אחר סל, מחלקת השדה הסמוכה?

ברוחות החמסין, זיעת מי כאן ניגרה?

מי ידע?

מי הותיר אחריו שרידי ביתו שחרב, או מזבח נטוש משום מה,

או מה?

מפריחת הרקפות ל"יער רגבים ב" ו"אבן-יצחק"

טיולנו זה מוקדש, בראש ובראשונה, לרקפות שלנו. באחד מימי שיא הפריחה נרד ליער הרקפות המפורסם והמוכר, נעלה בשביל המדרגות ונחפש פינה שקטה לספר את סיפורו של המקום. האורנים ניטעו כאן "הודות" לצבא העיראקי! כן, ממש כך. בקיץ 1948, התיישבו ראשוני קיבוץ רגבים ממזרח גלעד, במרחק של כ-1.5 קילומטרים, כיישוב משלט מול הצבא העיראקי ששלט אז על כל ואדי ערה, כולל הגבעות שמסביב לכפר מואעוויה. משהסתיימה מלחמת העצמאות עבדו אנשי רגבים בנטיעות של ק"ל, ובאביב 1949 הם שתלו את האורנים של יער הרקפות, ששנים רבות נקרא בפי ילדי גלעד "יער רגבים א".

ומהיכן באו הרקפות?

הן היו כאן עוד לפני האורנים, בעיקר בגלי האבנים ובמדרגות הסלע ששמרו על הפקעות מהתיישבות בקיץ, כמאמר שיר הילדים הידוע: "מתחת לסלע צומחת לפלא רקפת נחמדת מאוד..."

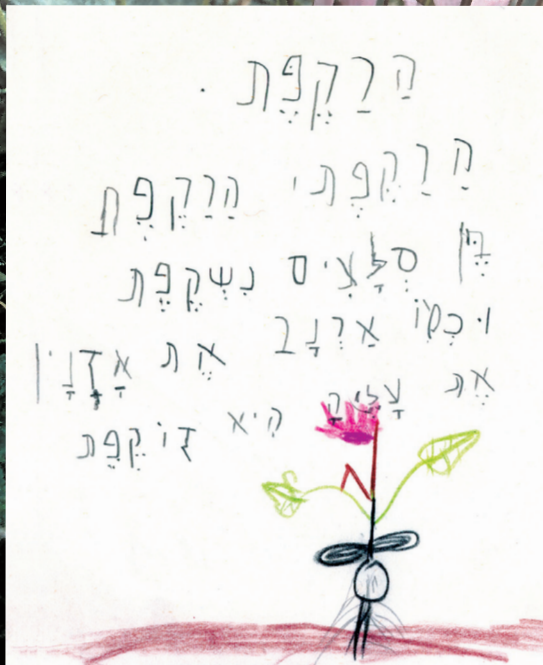
אבל הגנת סימה ארנון, מקיבוץ רגבים, סיפרה לנו:

"כאשר עברנו לרגבים היה לי, אישית, קשה מאוד לעזוב את אזור בוטימאט. לכן, פעם בחודש הייתי לוקחת את ילדי הגן, הלכנו 7 קילומטרים ברגל ליער שליד גלעד, והיינו אוספים פקעות של רקפות מהגבעות ושותלים ביער. פקעות היו בשפע מגבעת רגבים. לאט-לאט, בגלל הצל והאדמה, הם צמחו, ומאז בכל שנה בט"ו בשבט אנחנו עולים ליער הרקפות."

כנראה שהצמיחה המדהימה של הרקפות כאן היא שילוב של כמה גורמים: תנאי אור וצל, קרקע, מפנה צפוני, שכבת מחטי האורן שאינה מאפשרת לצמחים אחרים לנבוט, ועוד, ולכך נוספה תרומת ילדי קיבוץ רגבים! מעניין לראות שבשני משולשי היער, בקצה המערבי ובקצה המזרחי של החורשה, אין בכלל רקפות, אלא רק סרפדים! מה הגורם לכך?

טיפוח היער החל בחורף 1984-1985, במסגרת משימות ברי-המצווה של ילדי קבוצת "אלון". הילדים, יחד עם הוריהם ואנשי הנוי, יצרו אז את שביל ההליכה, קבעו שלטים ראשוניים וירדו עם כובעים וחולצות פקחים להדריך את המבקרים בשבתות, במטרה למנוע מהמוני המטיילים את רמיסת הרקפות. אנשי קק"ל הצטרפו ליוזמה של גלעד, ומסייעים מאז בהחזקת האתר, אך זכות הבכורה שמורה לילדי גלעד וחבריו!

משהו מהאגדות על הרקפות ומהשירים עליהן - ב"צידה לדרך" בהמשך.

נירה שנורמן בטיול
עם שאול ואורה

נרד בשביל לקצה חורשת הרקפות ונמשיך מזרחה. במדרון שמימין לנו נוף צומח בתה אופייני לאזורנו. בולטים בו שיחי האזוב, הוא הזעתר הידוע (הזעתר עשוי מתערובת של עלי אזוב וקורנית, בתוספת שומשום ומלח). נשים לב: רק 100 מטרים אחרי הרקפות, בדיוק אותה גבעה, אותו אקלים, אותה הקרקע – ואיזה שינוי עצום בנוף הצומח, שינוי שכולו תוצר ידי האדם שנטע כאן את האורנים.

הדרך נמשכת, ותחילה נפגוש במהלכה את נחל חלמית, הבא מימין, ממזרח, ואחר כך את נחל ספלול, שניהם מיובלי נחל תנינים. החצייה יכולה להיות קצת בעייתית, ובשנה גשומה זהו מבצע משפחתי המחייב "תושיית שדה", המסתיימת לרוב בצהלה גדולה כשאחד מבני המשפחה מחליק מהגשר המאולתר לתוך המים והבוץ...

בפנינו כעת שתי אפשרויות: אם נרצה לקצר, נעלה ישר צפונה, בדרך התלולה, לאורך קו המתח הגבוה, ומשם במורד לאתר "אבן יצחק", אבל מומלץ להאריך את הטיול בשעה בערך ולהמשיך מזרחה, לאורך נחל ספלול.

הנחל יוצר כאן נוף ייחודי, שאותו פגשנו כבר בדרך לנחל קיני, אלא שאז היה יבש, ועכשיו כולו ירוק ורווי מים. בולטים עצי האולמוס שריכוזיהם ברמת מנשה הם מהנדירים והחשובים ביותר בטבע הארץ. נזהה אותם לפי הגזע המחוספס, החרוץ, וצורת העלה הלא סימטרית. אנו ממשיכים כ-1,800 מטרים לאורך נחל ספלול, עד למפגש עם הכביש הצבאי, ואז עולים

בכביש צפונה, שמאלה, לראש הגבעה.
מכאן נפרש לפנינו כמעט כל נוף רמת מנשה: בצפון – הכרמל והמוחרקה, ממערב – הר
חורשן וזכרון-יעקב, בדרום – רכס הר אמיר שעליו אום-אל-פחם, מי-עמי וקציר, ולרגלינו
נחל תנינים הזורם מערבה.
נוף הצומח שסביב אופייני לשטחים הפתוחים שלנו: מיני שעורת בר ושיבולת שועל, עירית גדולה
הפורחת בוורוד עדין ועיריוני שפרחיו כתומים, גבעולי שומר ושפע עצום של פרחי אביב.

כקילומטר מאתנו מערבה, עם הדרך היורדת במתינות, נמצא אתר "אבן יצחק", מקום העלייה
על הקרקע של קיבוץ גלעד, באביב 1945. היום המקום ניכר באבן זיכרון גדולה, טבעית,
מוקפת עצים, שהוצבה פה בשנת הארבעים לייסוד גלעד.
נשב לצד האבן ונספר סיפורים מתולדות הקיבוץ, ואז נרד מהגבעה ונלך בכביש – הביתה.

ילדי קבוצת "נחשון" בטיול
עם לוטה ופרדי, 1947

זיבה ארוך:

חוביזזה בוטימאט, בתי המנון גלעד ההיסטורי שנכתב על פי מנגינת חיילים מפורסמת ממלחמת העולם השנייה. השיר משקף את ניסיונות העלייה שלא צלחו, את הפירוד בין שני המחנות בחוביזזה וברעננה, את הקמת הקיבוץ והצורך בהגנה, ומשהו מההומור של אותן שנים.

כשאז יצאנו בלילה לעלות
אז עוד לא ידענו שנחזור מהר מאוד
כי היינו בטוחים, ששמה נהיה שקועים,
בחוביזזה בוטימאט, בחוביזזה בוטימאט.⁽¹⁾

אז ההחלטה הייתה ברורה מאוד
לא נגיד נואש, נחזור לשמה עוד,
כי חלוץ הוא גם עקשן,
וכל אחד הוא נאמן,
לחוביזזה בוטימאט, לחוביזזה בוטימאט.

הגיעה השעה המקווה
ויצאנו את חדר ההמתנה,
באם ההתלהבות היא גם מעט
לנו יהיה חופש הפרט,
בחוביזזה בוטימאט, בחוביזזה בוטימאט.

והמרכז של כל המרכזים⁽²⁾
אסף את החבריא סביב לאבנים,
ונשא את נאומו
אנחנו לא נזוז מפה!
מחוביזזה בוטימאט, מחוביזזה בוטימאט.

והמרכז עם כל המרכזים
נסעו היום לחיפה, נסעו בהמונים
ונשארנו פה לבד,
רק עם נגוס הנכבד,
בחוביזזה בוטימאט, בחוביזזה בוטימאט.

כאשר גלעדה עברו הבחורות	פה הקמנו את חזית האש,
את חופש הפרט חיסלו מהר מאוד	פה לחמנו את מלחמת הקודש,
כי היה זה ברור	אם בעורף שאננים,
So ist die weibliche nature ⁽⁵⁾	אנחנו פה רעננים
בחוביזה בוטימאט, בחוביזה בוטימאט.	בחוביזה בוטימאט, בחוביזה בוטימאט.

כאשר שומרים - בלילה נפגשים	והמפקד לכל החיילים ⁽³⁾
וביום עוסקים באימון וכיצורים	אחרי העבודה קורא לאימונים
אז כולנו פה יודעים	הוא צועק כמו תמיד:
על ארצנו מגנים.	עלינו פה לשמור חזית!
בחוביזה בוטימאט, בחוביזה בוטימאט.	בחוביזה בוטימאט, בחוביזה בוטימאט.

הזמנים חלפו, עברו שלוש שנים	והיום הורים הרות וטף
את גלעד בכוח רב בונים ⁽⁶⁾	מתאספים לסדר משותף, ⁽⁴⁾
וכמו אז, כן גם היום	כי חזית ועורף הם
זו מציאות ולא חלום!	יחדיו עומדים על הפרובלם.
בחוביזה בוטימאט, בחוביזה בוטימאט.	בחוביזה בוטימאט, בחוביזה בוטימאט.

יוף יען ופפי וולף, חריש ראשון, אביב 1945

ביאורים:

1. על אדמת שני הכפרים, חוביזיה ובוטימאט, קם הקיבוץ שלנו.
2. מרכז המרכזים - פפי וולף, רכז המשק.
3. מפקד החיילים - נגוס.
4. סדר משותף - הסדר הראשון של אנשי אבן-יצחק והחברים מרעננה, באפריל 1945.
5. בגרמנית: "כך הטבע הנשי" - הומור גברי של הבחורים שהיו כמעט לברם בגבעת ההתיישבות, וזכו ל"חופש הפרט".
6. שלושת הבתים האחרונים נוספו ב-1948, ואז גלעד באמת היה יישוב ספר, בחזית מול ואדי ערה.

העלייה על הקרקע - מיומנה של מרים אלטברגר

"היום זה קרה. נעשתה היסטוריה. עלינו על הקרקע. אני יושבת כאן בערב הראשון בחדרי, כן בחדרי, בצריף שרק היום הקימו. התייחסתי בהתלהבות כזו לכל עניין העלייה שלא הייתי מאמינה על עצמי. הייתה הרגשה מעורבת מאוד כאשר יצאנו הבוקר עם כ-150 איש רגלית, ושורה של מכוניות, לעבר הגבעה הקירחת הזאת, עליה עומדים כעת, בשעה חמש אחר הצהריים: צריף מגורים, צריף חדר אוכל (הסנדלרייה הישנה), ארבעה אוהלים, מקלחת ובית שימוש. האנשים כאן צוחקים ממני על שיש לי עצבים עכשיו לרשום את רשמי. כולנו עייפים מאוד. אתמול, בשבת, עוד עבדתי במטבח של עין-השופט משעה ארבע וחצי בבוקר. אחרי הצהריים היינו בדליה ואכלנו שם ארוחת ערב. בתשע בערב הייתה מסיבה גדולה לכבודנו בעין-השופט, בהשתתפות 300 איש, ובשלוש לפנות בוקר יצאנו לדרך. במסיבה נאמו כמה חברים מעין-השופט ואורח הכבוד היה אברהם הרצפלד. הוא ניצח, כרגיל, על השירה בציבור והרים את מצב הרוח. בעלייה על הקרקע השתתף הסופר ארתור קסטלר שכתב בעקבות זאת את הספר "גנבים בלילה". למרות העייפות הגדולה מצב הרוח מרומם מאוד. עוד מוקדם מדי לעבד את הרשמים שחווינו ביום הזה. כרגע צחוק גדול בחדר: מישהו תקע למנחם, במקום הרגיש שלו, שנקרע, כמה פרחים..."

ולאחר שלושה ימים הוסיפה לכתוב:

"כעת נדמה לי שזה היה כמו חלום: ההליכה אחרי המשאיות שנסעו בקצב הליכה בלילה, בדרכים לא דרכים, בין גבעות והרים, במשך שעות. תוך כדי העלייה על הגבעה האחרונה,

עליה רצינו להקים את המחנה, סילקנו את האבנים על מנת לאפשר לרכב לעלות.
[...] כבר הייתה לי הזדמנות ליצור קשר באיתות עם קיבוץ עין־השופט, באמצעות פנס
כיס. זה יהיה הקשר היחיד עם העולם בזמן הקרוב.
אני עובדת מבוקר עד ערב בלי כל הפסקה, עלינו להכין את כל הארוחות ואנו זוכות לשבחים
על מאמצינו ויכולתנו להכין בתנאים האלה ארוחות של ממש. מלבד 30 הבחורים הקבועים
נמצאים כאן גם 10 נוטרים, אשר גם הם מקבלים את ארוחותיהם פה.
כל שעה לערך מתחלפים המבקרים הרבים שבאים לראות את מפעלנו, ומדי פעם
באים יותר.
היום הקימו מטבח בסמוך לחדר האוכל אשר נראה בערך כך: הרצפה היא מילוי של
חצץ, על החצץ שמו חביות ועליהן קרשים ארוכים המהווים שולחנות, ומשני צדיהן
ספסלים ארוכים.
חדרנו תמיד מלא. כרגע אסיפה, הנושא: פסח. האם לחוג את החג פה או ברעננה? הדעות
חלוקות.
הכתובת הזמנית שלנו: "קיבוץ הגרעין", דליה, חיפה, ת"ד 797.

משמר־העמק, 20.2.86

לכבוד מזכירות קיבוץ גלעד,
ח.י.

בשבת האחרונה ביקרנו בגבעת הרקפות ועברנו חוויה בלתי רגילה, כאשר בבואנו
למקום הקביל את פנינו בחיוך ילד צעיר, עם כובע של פקה, הושיט לנו עלון הסבר
ונתן לנו הנחיות להתנהגות בשטח ומידע על קיבוצכם ועל גבעת הרקפות אשר בחסות
חברת הילדים.

התרגשנו והתרשמנו מאוד מהמבצע החינוכי, מקבלת הפנים היפה ומהסברים בשטח.
זה נראה לנו מפעל חינוכי יפה. נא להעביר את המכתב לילדי חברת הילדים.

בתודה,

מירה בלייכר ובני משפחתה,

משמר־העמק

אגדת כתר המלך שלמה

שלמה המלך, החכם מכל אדם, ביקש לו דגם לעיצוב כתר עשוי זהב, שיהיה יפה יותר מכתריהם של כל שאר המלכים. כידוע, דיבר המלך בשפות כל בעלי החיים, הצמחים והפרחים, ולכן פנה לכל צמחי ארץ-ישראל וביקש מהם שיציעו לו כיצד לעצב את כתרו. מיד נקהלו ובאו רבים מהפרחים, נדחקו וביקשו ממנו ליצור את כתר הזהב בדמות כותרותיהם.

"שלי היפה מכל!" הכריזה הכלנית.

"הכתר שלי יאה למלך!" אמר הנרקיס.

"רק הגביע שלי מתאים לכתר שלמה!" קבע הצבעוני, ואחריו באו עוד רבים-רבים מפרחי הארץ והמליצו על יפי כותרותיהם.

רק הרקפת, שהייתה ביישנית וצנועה ונחבאת בין הסלעים, לא הכריזה ולא אמרה דבר. אבל שלמה המלך ראה את כתר הרקפת, שבאותם ימים היה זקוף כלפי מעלה ואת עלי כותרתה העדינים, היפים והוורודים, הבחין בצניעותה, וקבע: "הכתר שלי יהיה בדמות כותרת הרקפת!" ואכן כך היה.

עברו ימים רבים, המלך שלמה מת, וגם רבים ממלכי יהודה אחריו. בא צבא הבבלים, כבש את ארץ-ישראל, החריב את ירושלים ושדד את אוצרות בית המלכות. בתוכם אבד גם הכתר היפה של המלך שלמה, בדמות עלי הרקפת.

שמעה זאת הרקפת, נעצבה מאוד אל לבה והרכינה ראשה אל הסלע מרוב צער, ומאז, רכונים גבעול הרקפת וכתרה כלפי מטה, לאות אבל על אובדן כתר הזהב של המלך שלמה. ויש אומרים שלימים, כשתשוב ותיבנה ירושלים וארמון שלמה יחזור ויוקם בתוכה, תזקוף הרקפת מחדש את ראשה, כבימים הרחוקים ההם...

רקפות

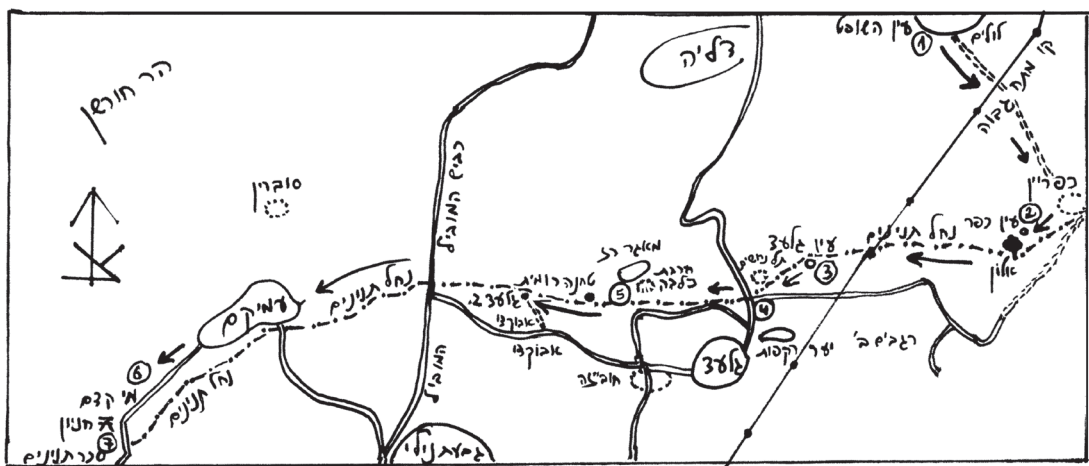
מרבד הרקפות גלש במדרון, כמפל.
גזעי האורנים, עמודי ההיכל,
תמכו תקרה ירקקה
ושמים.

בשביל המוביל,
העולה,
מתמשך
והולך,
אני ראיתי המון המון המון רגליים.

טיולי
אביב

דרך המים לאורך נחל תנינים

מסלול זה מוקדש לנחל תנינים ולמפעלי המים שלאורכו: עתיקים וחדשים, גדולים וקטנים, טבעיים ומעשי אדם, מעיינות, מאגרים, קידוחים, אמות מים ומנהרות. חלקו הראשון מתאים מאוד להליכה רגלית, והמשכו – לנסיעה ברכב. אפשר לחלקו לשניים או שלושה קטעים נפרדים.

נתחיל בהקפצה ברכב: ניסע לעין השופט, נחצה/נקיף את הקיבוץ, ונמשיך דרומה מעבר ללולים כ-3 קילומטרים, מעבר לקו המתח הגבוה ולמאגר, עד לעין כפר. ניתן להגיע לנקודת ההתחלה גם בנסיעה דרומה על דרך הנוף הסלולה של פארק רמת מנשה, היוצאת מהכביש ליד ג'וערה.

עין כפר הוא אחד המעיינות היותר שופעים באזורנו. אמנם הוא "תקוע" בתוך מבנה קטן, צמוד למכלאת הבקר, אך עדיין שווה מבט, ולא פחות ממנו – עץ האלון האדיר שבמדרון מעליו, מקום מקסים לחניית הבוקר.

השם עין כפר מקורו בשם כופריין, שפירושו "שני הכפרים" בערבית. זה היה כפר גדול שאכן נחלק לשני "כפרים", על הגבעה ולרגליה, ומכאן שמו. הוא התקיים פה עד 1948, ואפשר לתהות על לגלולי השמות ומקורם. האלון ושרידי המטע – עצי הדר, זית, תאנה ורימון – נותרו מבוסתני הכפר.

איך נוצרים המעיינות? כמה מאות מעיינות קטנים נובעים ברמת מנשה, ורובם נוצרו באותו

אופן: מי גשמים מחלחלים בשכבות הסדוקות של **סלע הגיר מתקופת האיאוקן** ומגיעים לשכבה החרסיתית האטימה למים. חומר זה שימש לאטימת גגות בתי הפלחים, מדי שנה, לקראת עונת הגשמים, וניתן ללוש וליצור ממנו גם פסלונים וכלים פשוטים. המים, שכאמור אינם מחלחלים מבעד לשכבה זו, זורמים בשיפוע לאורכה עד שיתגלו מעל פני השטח כנביעה. בקטע נחל תנינים שמעין **כפר** ועד **למעין גלעד** נראה שפע סבכי פטל וקנה, שמעידים על המעיינות הקטנים שמצויים כאן. קטע זה שומר במידה רבה על אופיו הטבעי, הפראי משהו, של אפיק הנחל. מעטים בו המטיילים, ולפיכך מי שמגיע זוכה בתחושת בראשית, הרחק מכל יישוב – אם רק לא תחצה ב"טיסה" את דרכו שיירת טרקטורונים או אופנועי שטח... בקרבת מעין גלעד אפשר לנסות ולרדת לאפיק עצמו, ללכת במנהרות צמחי הקנה, ולהרגיש ממש בקניון (קטן, אבל טבעי!). בהמשך נגיע למבנה הדו־קומתי, הוא **"בית המכון"**. זהו מקור המים הראשון של הקיבוץ, שהיה גורם מרכזי בקביעת מקום ההתיישבות. מכאן העלו לגבעה מים בחביות על עגלה רתומה לפְּרָדוֹת, אחר כך הותקנה משאבה, ולאחר שהערבים חיבלו בה מספר פעמים, נבנה מגדל השמירה. כאן, בעת הנחת מיקוש להגנת המקום, בזמן מלחמת העצמאות, נהרג **רחם הוך**, ממייסדי גלעד. עוד מסיפורי המקום – ב"צידה לדרך".

ליד השוקת שנבנתה כאן להשקיית פרות הבקר יש מדרגות אבן טבעיות, פינה יפה לשבת ולהתרשם מהציפורים בסבך הפטל, מזרימת המים הקטנה אך היציבה, ומצמחיית גדת נחל אופיינית – **שנית גדולה, נענה משובלת, קנה, גרגר נחלים** ועוד. אם יתמזל נראה גם **סרטן נחלים, שרקק לבן חזה, או תן** חומק. בבית המכון עצמו קיננה שנים רבות **תנשמת**, וגם כיום ניתן לראות שרידי צנפות שלה – גושי עור ועצמות שפלטה לאחר שעיכלה את בעלי החיים שבלעה בשלמותם, בעיקר מכרסמים.

בחודשי האביב זרוע כל המדרון שמדרום-מזרח לבית המכון בפריחה מהממת, ובסמוך לו נראה בראשית הקיץ את התפרחות הגדולות, המרהיבות, בצבע כחול-סגול, של **ארטישוק הבר**. סבך הפטל נמשך לאורך הנחל מערבה, עד לכביש, ושם הוטה האפיק הטבעי. מצפון לנחל, בסמוך לכביש, ישנו אתר ארכאולוגי חשוב, **"גבעת הנחשים"**. לידו, בעומק 20 סנטימטרים בלבד מתחת לפני השטח, בשדה שנחרש שנה אחר שנה בידי הפלחים שלנו, נמצא **בית קברות גדול מהתקופה הפרסית** (לפני כ־2,500 שנה). משהפסיקו לעבד את השדה יכול היה מיכאל לחפור ולגלות את הקברים ובהם, בין השאר, אמפורה (כד) מרהיבה שיובאה יוונית, וקבר אישה, עם העגילים, האצעדות ושאר כליה, וגם חותם אבן שעליו חרוטה דמות פרש. החותם הגיע ככל הנראה מאזור גבול אירן-עיראק, והיה קשור לצווארה.

"גבעת הנחשים" קיבלה את שמה ב־28.845, כאשר עולה צעיר שהגיע מהולנד, לאחר שניצל מציפורני הנאצים, הוכש פה על ידי נחש צפע בעת אימוני ה"הגנה", ונפטר. זהו **סוסי, אלי דרייפוס**, הקבור בבית הקברות שבדליה.

המקצרים יסיימו את הטיול כאן, ויעלו בכביש חזרה לגלעד. אנו, הממשיכים, נלך קטע נוסף עם נחל תנינים.

הגשר שמול חניון הרקפות היה ונשאר אתר שהבילוי המרכזי בו הוא "לראות האם יש כבר זרלימה בוואדי", כמאמר ותיקיננו במבטא יקי בולט, אבל גם להשיט סירות נייר מהצד המזרחי ולרוץ לצד המערבי ולראותן שטות – או טובעות. בשנות הקיבוץ הראשונות הוא שימש אפילו כמקום רחצה יחיד לילדים! אחרי ימים גשומים במיוחד ניתן לראות פה גלישות מים מעל הגשר, או לצאת מכאן לטיול על גדת הנחל המכוסה קנים. ליד הגשר עמד פעם ביתן פת, שבתוכו פעלה המשאבה הראשונה שדחפה את מי מעיין גלעד אל הקיבוץ,

ילדים מתרחצים בנחל תנינים, 1950

וכ-100 מטרים מכאן חבויה יציקת בטון, היא "גלעד 1". זהו מקום הקידוח הראשון שבו נמצאו מים בכמות לא גדולה, אך הוא ננטש לאחר מכן כשהמקדח נשבר. לכן, הקידוחים הקיימים כיום הם "גלעד 2" (מתחת לבית הקברות) ו"גלעד 3", שלמרגלות האבוקדו.

תחנתנו הבאה היא וירטואלית בלבד. מול ביתן הקידוח

בערך, בראשית הקיבוץ, הוקם מפעל המים הרציני ביותר, "בור מנחם", על שמו של **מנחם ליבר**, שהגה רעיון חדשני ודחף למימושו: חפירת מאגר (זהו ה"בור") לתפיסת מי הגשמים בחורף, כדי להשקות בהם, באביב ובקיץ, את **גן הירק של יוף** שהשתרע בסמוך. זו הייתה "ברכה של ממש", ובה צבים ונחשי מים בשפע, אתגר ובילוי אמיתי לילדי גלעד, שהקדימה את המאגרים של היום בארבעים שנה!

ערוץ הנחל, מכאן מערבה, נשטף ונסחף לא אחת, ולחובבי האבנים זהו מקום אידאלי לאיסוף חלוקים בצבעים מיוחדים ובצורות מרתקות. בשיטפון של פסח 2006, נחשף פה קטע סכר קדום. המפל הגדול והאתר שלידו, "חרכת-אל-כלבה", הם יעדנו הבא. המפל הנו תוצר הטיית נחל רז, לצורך הקמת "מאגר רז" בשנת 1982. היינו חלוצי הקמת המאגרים ברמת מנשה, ובמאגר רז נאגרו כ-280,000 קוב מים שנועדו בעיקר לגידול כותנה! היום אין מגדלים כותנה אלא בעמק, והמים משמשים בעיקר לגידול אבוקדו. המאגר ובן זוגו הלא מתוכנן שמצפון, הם נקודות חן כחולות בנוף ובהם שפע עופות מים. זהו יעד טיולים מועדף כל השנה, אם מי הקולחין אינם מזהמים אותו יתר על המידה.

החירבה היא אתר ארכאולוגי רומי ביזנטי, שלידו נמצאו שרידי בית מרחץ וקברים עתיקים ובהם שפע של כלי זכוכית.

כ-100 מטרים מערבית למפל ישנה בערוץ סדרת מדרגות, וכשיש בו זרימת מים רצינית

נוצרים במקום מערבולות ומפלים. מעבר להם, קיימת נקודת זינוק נהדרת למעוניינים בשיט **אבובים!** תוואי הערוץ מתון ונקי יחסית מסבך צמחייה, ובחודשים מרס, אפריל וראשית מאי, כשמזג האוויר מתחמם וזרם המים עדיין חזק דיו, מומלץ לצאת לחוויה ייחודית זו יחד עם הילדים, ולשוט עד לקידוח "גלעד 3".

תוך כדי השיט (או ההליכה) נראה מעל גדת הנחל את "**הטחנה הרומית**". זהו מבנה בן שלוש קומות של **טחנת קמח** שהונעה בכוח מי הנחל שהגיעו באמת מים מכיוון מזרח (אפשר עדיין לגלות את שרידיה), זרמו ונפלו בארובה, והפעילו את גלגל ההנעה שסובב את אבני הרחיים. דומות לה היו בנחל השופט, בנחל שלף ובנחל קיני.

מתי פעלה טחנה זו? בשנת 1945, כשקמה גלעד, כבר שבתה, וערביי הסביבה ידעו רק לספר ש"פעם היא עבדה"... ודאי שזו איננה טחנת קמח "רומית", ושמה ניתן לה בשל הקשתות שהובילו, בעבר, את מי האמה והזכירו לוותיקינו אמת מים (אקוודוקט) רומית.

שאלה מסקרנת: מתי היו בנחל די מים כדי להניע את גלגל הטחנה? החיטה, כידוע, נקצרת ביוני, ואז הנחל כבר יבש. האם בתקופה קודמת זרמו בו מים רבים יותר?

מסלולנו נמשך לאורך **נחל תנינים** ועובר את קידוח "גלעד 3". אנו מתרשמים ממשעיה הרימונים שמצפון לנחל, וממשטחי הסלע בערוץ הנחל עצמו, והנה הגענו לתוואי "**המוביל הארצי**" וסמוך לו – לעבודות **כביש חוצה ישראל**.

"המוביל הארצי" הוא מפעל המים הגדול והחשוב ביותר בישראל, המעביר את מי הכנרת למרכז הארץ ולדרומה ומספק למעלה מ-70% ממי השתייה בארץ! מקרבת קיבוץ **הזורע** נשאבים המים דרך **מנהרת מנשה** עד סמוך לקיבוץ **רמות־מנשה**, ומשם ממשיך הצינור הענקי, שנקבר כאן בתעלה, בדרכו דרומה.

ניתן לסיים כאן, אך אפשר להמשיך ל**מושב עמיקם** ולפגוש מעבר לו בשני מפעלי מים גדולים נוספים:

באתר "מי קדם" (אתר בתשלום) נזכה לביקור במנהרת מים תת־קרקעית קדומה שהובילה **מעין צברים (סוברין) לקיסריה**, פרויקט הנדסי רומי מרשים, המעניק למטייל חוויה יפה. כקילומטר בהמשך הכביש מערבה נפנה ימינה, בדרך הסלולה בין הכרמים, ונגיע לסכר שלידו שילוט המספר על "**מפעל איגום נחלי מנשה**" – תפיסת מי נחל תנינים ונחלים נוספים, הולכתם באמה מודרנית (מבטון) עד להחדרתם **בחולות קיסריה**, המהווים פילטר, ושאיבתם ישירות כמי שתייה. מרתק לגלות שממש בעת הקמת המפעל המודרני נחשף גם המפעל הקדום, כששניהם עוברים באותו תוואי, באותו קו גובה. בנוסף, אנו מגלים ש"**לא כל הנחלים הולכים אל הים**", ודווקא מי הנחלים שלנו מנוצלים היטב!

אם עדיין לא התעייפנו, והרכב מחכה לנו, אפשר לנסוע עד למושב **בית־חנניה**, לראות שם קטע מרשים מאמת מים גדולה שאף היא הובילה לקיסריה (ותפקדה במשך למעלה מאלף שנה ברציפות!), לנסוע בשולי הכפר **ג'יסר־א־זרקה** אל "**אתר אמת תנינים**" שליד

מעגן-מיכאל, ומשם להמשיך עד חוף הים ותל תנינים. קטע אחרון זה הוא יעד לטיול בפני עצמו, או שהוא משלים את סיורנו במפעלי המים שלאורך נחל תנינים.

ציבה ארוך:

נחל תנינים

גם נחל גדול מתחיל בפלג קטן,
בְּעֶרְוֹצוֹן, בזרזיף דל
האוסף לחיקו טיפה אחר טיפה, ניגרות על המדרונות החשופים.
גם הוא ידע ימים שוצפים,
זרימות עזות,
סַחף עָכוּר ודרדור אבנים,
גם הוא זכר ראשיתו, אי אז, כשהחורף שטף את הסתיו,
אבל כאן ועכשיו
הוא נחל אכזב.

מרבדי קורי אצות שִׁבְשֹׁב, חלוקי נחל חשופים,
קרפדות אחדות בשלולית אחרונה,
וילד קטן מהלך, מְדַדָּה, מקפץ בין האבנים
ושואל:
זה הכל?
זה נחל תנינים?

יום קטן ו' הכנסת שמ"ה
הטיות - עמאל

יצאנו אחרי ארוחת הבוקר עמאל
דרך בית הקברות. השמים היו
בהירים עמוטין וגם לילת לוח
קרה הכרתה במוחציו את נחם
התענית, עברנו במגרות וצפנו
חנה עם הריבת מים קלה ומע
צפנו עמאל וצפנו הגבורים.
ראינו:

מקת שקנאים השרחיקה, 5
5 חסיות, אנפה אפורה ולבנית
גולה, אפיות, גרכיות, שרשיות,
שחבים, אירוס חיונית הבתה,
קפות פורחות, אוריות, והמן צפים
עירית.

סיפור "הקרב על בית המכון"

המשאבה שבבית המכון שימשה כמקור המים היחיד של גלעד ולפיכך הייתה חיונית מאוד. ערכי הסביבה ידעו זאת והתנכלו לה לא פעם, עד שבראשית מלחמת העצמאות נבנה מגדל שמירה דו־קומתי, ומהקיבוץ ירדו החברים ביום ובלילה כדי לשמור במקום. כאן מתחיל הסיפור:

אלי מוסל היה עולה צעיר מהולנד, שידע מעט מאוד עברית, ועוד פחות - ערבית, והיה מוכר בקוצר רוחו ובאופיו המיליטנטי, ובחוסר אהדה בולט לערבים השכנים. באותו יום ירד לשמירה בבית המכון, חמוש במקל (אלת עץ) בלבד, ששימש לקפא"פ (ר"ת: קרב פנים אל פנים), כמנהג הזמן. לפתע הגיעו למקום שני ערבים מלוויים בחמור מכיוון הכפר כופריין ושאלוהו (בערבית) היכן הדרך לאום-אל-זינת.

אלי השיב בהולנדית שילכו לכל הרוחות, הם חזרו ושאלו שוב (בערבית), הוא ענה בקללות נמרצות (בהולנדית), עד שבפעם השלישית ביקשוהו לצאת החוצה ואז התנפלו עליו באקדחים שלופים. אלי לא התבלבל, הנחית מהלומת אלה אדירה על ראשו של האחד, והניס את השני, כשכדור אקדח שורט את צווארו ונתקע בתקרת בית המכון (אפשר לראות את החור עד היום...) הערבי העמיס את חברו המעולף על החמור ונס לכיוון כופריין, ואלי נעל את דלת הברזל והסתגר בפנים.

לקראת ערב בא חבר, שהיה אמור לשמור במקום בלילה, בידו נשק אמיתי, דפק בדלת וקרא לאלי לצאת, אך הוא לא ענה. החבר דפק שוב ושוב, ולבסוף אמר לו אלי שהוא יודע שהוא ערבי שבא להורגו!!! הוא סירב לפתוח את הדלת, ורק כששמע מאותו חבר מיהו מזכיר הקיבוץ ועל מה דיברו באספה האחרונה - השתכנע ופתח לו את הדלת. שני הערבים הפכו למשל ולשנינה בפי ערביי הכפרים, על כך ששניים עם אקדחים נכנעו ליהודי אחד שאחז במקל, ומוכתאר כופריין פנה לחברי הקיבוץ בבקשה שלהבא לא ירביצו כל כך חזק, כי הערבי המסכן סבל מזעזוע מוח ושכב בבית החולים...

ועוד על נחל תנינים:

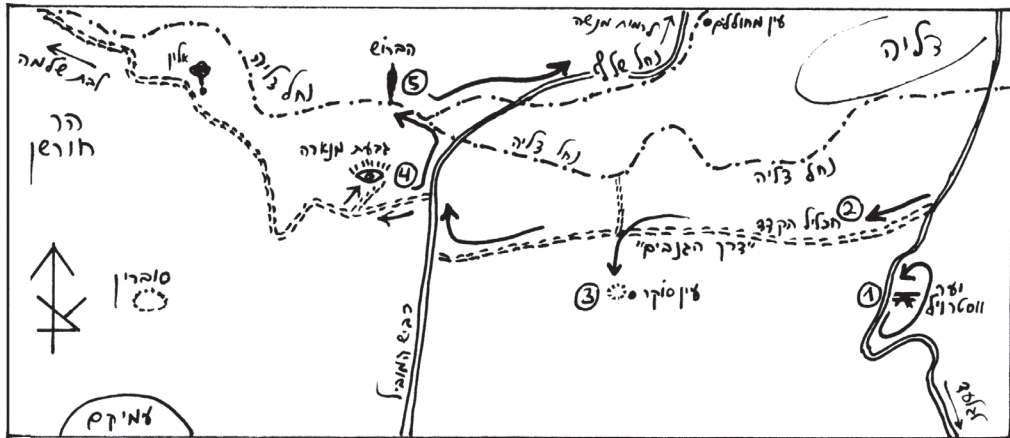
הנחל, הזורם מרמת מנשה מערבה ועובר בבקעת הנדיב, למרגלות רמת הנדיב מדרום, נקרא בפי הערבים נהר א זרקה - הנהר הכחול, בשל מימיו העמוקים, הכחולים. חסימת מוצאו לים הייתה אחת הסיבות להיווצרות הביצות הגדולות בשוני ובכבארה, ליד בנימינה ומעגן-מיכאל. שמו הערבי של אחד מיובליו, ואדי תמסחי, שימר את זכר התנינים שאמנם חיו פעם בנחל ובביצה. גם העיר הרומית העתיקה, ששכנה בקרבת שפך הנחל לים, הנציחה בשמה את התנינים - קרוקודילופוליס.

עולה רגל נוצרי שביקר בארץ-ישראל בשנת 1148, סיפר על התנינים הנוראים ששרצו בנהר ועל ההסבר ששמע כיצד הגיעו החיות הללו לנחל הנושא כיום את שמו:

בימי קדם משלו בקיסריה שני אחים בעלי זכויות שוות. הבכור, שכעס מאוד על כי איננו מושל יחיד, זמם להביא קץ על אחיו. האח היה נגוע במחלת הצרעת ונהג להתרחץ בנהר הקרוב, בתקווה להתרפא. הלך הבכור, הביא זוג תנינים מהנילוס שבמצרים והטילם לנהר בסמוך לקיסריה, בכוונה שיטרפו את אחיו. כך אמנם אירע, ומאז התחילו לשרוץ בנהר תנינים רבים...

כיום, אין עוד תנינים בנחל (רק בחווה שליד בית-חנניה) - האחרון שבהם ניצוד ב-1906, על ידי גרמני מחיפה.

מ"יער ווסטרוויל" ל"דרך הגנבים" ולגבעת מנארה

זהו טיול אביב מאוחר, בעונת קציר פסי האש והתחמיק, כשהנוף הירוק הופך בהדרגה לצהוב. מתאים להליכה נינוחה או לנסיעה ברכב. נתחיל באתר ווסטרוויל, בארוחת בוקר בחניון (אין מים במקום!).

דרך מקיפה, אליפטית, יוצאת במרחק של 10 מטרים מנקודת הירידה מהכביש לחניון. נלך בה ימינה, דרומה, במסלול המקיף את הגבעה כולה. זהו מסלול הליכה של כ-30-50 דקות, בו ניתן לזכות במבט מרהיב על הנוף ועל תאי שטח מגוונים: פריחה בצל האקליפטוסים (רקפות, כלניות, נוריות, דונגיות, חרציות ועוד), "המרפסת של ווסטרוויל" – "חלון" מקסים לנוף, שהברושים עוטרים לו כמסגרת, מעל העיקול הגדול של הכביש, יער אורנים צפוף ושדרת חרובים, כולם נמצאים במרחק מטרים אחדים בלבד מהכביש לגלעד, ובכל זאת הם משרים עלינו את תחושת הטבע במיטבה.

על מחתרת ווסטרוויל ראו ב"צידה לדרך", בהמשך.

ומכאן ל"דרך הגנבים", היוצאת מערבה מהכביש, כ-200 מטרים צפונית לקצה חורש האורנים. השם העממי הודבק לתוואי בשל ריבוי כלי הרכב (בעיקר טרנזיטים עמוסי ארגזי פרי) שנסעו בדרך זו, המחברת את הכביש ל"תוואי המוביל הארצי" ולאזור המטעים שליד עמיקם. לא פעם היא שירתה גם כאלה שלא כל כך רצו להיראות ולהתגלות, ומכאן שמה. מימין לנו (מצפון) ובמקביל לדרך, מתפתל נחל דליה, העובר דרך ברכת השחייה של דליה, מערבה. זהו קטע לא מוכר של הנחל, יפה ותלול, וכדאי לרדת אליו פעם וללכת בו, אך אנו ממשיכים עם הדרך. בשוליה הוכרה "שמורת פרפרים" יחידה בארץ: ריכוז של צמחי הקדד, שממנו ניזונים זחלי פרפר חכליל הקדד. הקדד הוא צמח בעל שושנת עלים גדולה ועמוד תפרחת צהובה ופרי בצורת שלפוחית גדולות. פרטים בודדים ממנו פזורים בגבעות שלנו, וכאן יש כמה עשרות. הפרפר – קטן, וצבעו כצבע החלודה (חכליל-אדמדם).

בהמשך הדרך, מדרום לה, נראה עץ אקליפטוס גדול, שממנו יורדת דרך (כקילומטר אורכה) לעין סוקר, מעיין קטן וקבוצת עצים מרשימה.

עצים גדולים נוספים עומדים בודדים לאורכה של הדרך, וליד כל אחד מהם ניתן לצפות על "טוסקנה של רמת מנשה", ובקרוב גם על עבודות כביש 6, הוא "חוצה ישראל". בשולי הדרכים נבחין, לבטח, בעמודי הפריחה הוורודה של החוטמית הזיפנית, שפעם קראנו לה "ורד הקציר". שני השמות מאפיינים את הצמח שפורח אצלנו בשפע, ומינים תרבותיים שלו, בצבעי לבן-ורוד-אדום-סגול, מצויים בכל חצר ים תיכונית מסורתית, מירושלים ועד לבנון, טורקיה ויוון.

היעד שלנו היא הגבעה הבולטת מעל (מדרום) לנחל דליה, מעבר לתוואי המוביל הארצי, היא גבעת מנארה. מנאר בערבית הוא מגדלור (שימו לב לדמיון שבין המילים "מנאר" ו"מנורה"!) והשם ניתן למקום בשל התצפית הנהדרת ממרום הגבעה (כך גם קיבוץ מנרה בצפון!). ייתכן שעבודות הכביש יפריעו למעבר, אך לא נותר על העלייה לראש הגבעה.

למרות שגובהה רק 186 מטרים מעל פני הים, פרוסים כעת לפנינו כל מרחב רמת מנשה, רכס הר אמיר מעל אום-אל-פחם, מטעי עמיקם וגבעת-נילי, רכסי הכרמל והגליל. כאן נוכל להבחין ולהבין את מלוא משמעותו של אזורנו כריאה ירוקה, טבעית, ייחודית.

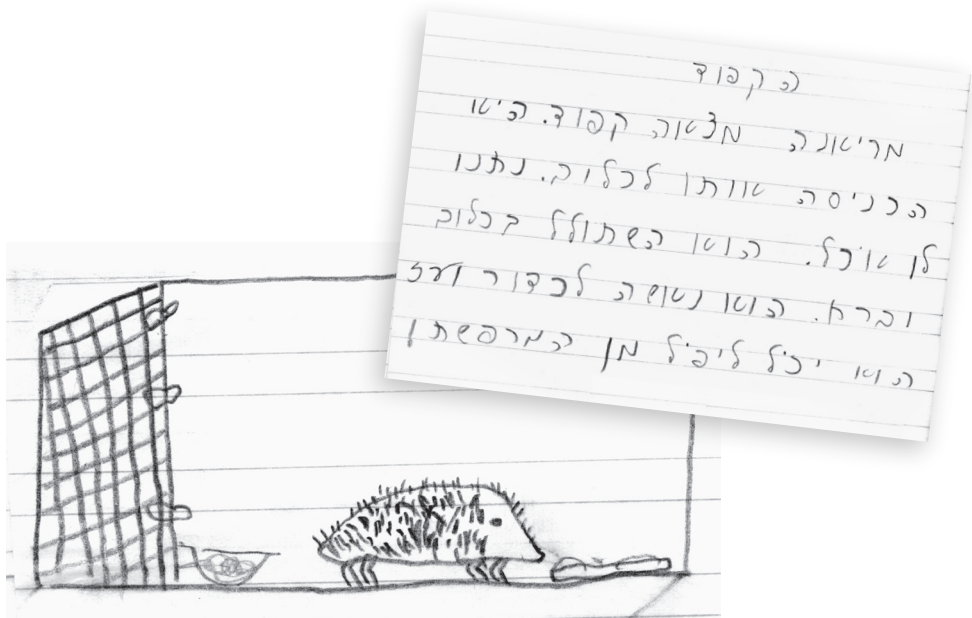
מהגבעה נגלוש לנחל דליה בדרך הסלולה בתוואי המוביל, או – רק להרפתקנים – בדרך תלולה מאוד שחרצו הטרקטורונים במדרון הצפוני. שימו לב: בתחתית המדרון עומד שלט המנציח נהג

רכב שטח שנהרג בעת שהתהפך במעלה תלול זה!!!
מטרוטינו הן מפגש נחלי שלף ודליה, והברוש הגדול. בנחל יש ריכוז צמחייה מדהים בעוצמתו,
המורכב מערבות נחל ואולמוסים הצומחים בתוך סבך פטל, קנה, הרדופים ועוד, הנהנים מזרימתו
כל השנה.

הברוש הוא אולי הרחב ביותר בכל ישראל!!! זה עץ יחיד, שקוטר ענפיו מגיע ל-15 מטרים, והם
מהווים סולם מצוין לילדים, לטיפוס לגובהי הצמרת, ויכולים להסתיר כמה כלי רכב מתחתם,
ללא שום קושי. העץ הוא שריד לשדרת ברושים שניטעו כמגני רוח בשנות החמישים בשולי מטע
של קיבוץ רמות-מנשה.

כאן נוכל לפגוש ברכב ולסיים את טיולנו, או להמשיך לאורך נחל דליה עד למושבה בת-שלמה.
ההליכה לבת-שלמה תפגיש אותנו עם נוף המטעים והכרמים, ועם המושבה השמורה ביותר מכל
מושבות הברון רוטשילד, ובה גם גלריה קטנה לאמנות וחנות גבינות מעניינת.

אפשרות נוספת להארכת המסלול, המיועדת למי שמעוניינים בניסיון ניווט: מגבעת מנארה
לא יורדים ישירות לנחל, אלא ממשיכים מערבה, עד לחורשות האורנים, ושם מחפשים בנצ.
690160 410607 M.T.U עץ אלון ענק, עתיק יומין, שממנו ניתן לרדת לנחל דליה וללכת בו
מזרחה, עד לברוש.

חזון

כאן יעבור כביש!
יעבור?
יעבור, יעבור.

No pasaran! (*)
No? No?
ומי יגיד לו לא?

אני? אתם? את הקטנה,
ציפור?
הצחקתם,
הוא עוד יעבור!!!

(*) ביטוי בספרדית שפירושו: "הם לא יעברו!". זו הייתה ססמת הרפובליקנים במלחמתם
בפשיסטים של פרנקו, בספרד, ב־1938.

זיבה אברהם:

על מחתרת ווסטרוויל

אתר ווסטרוויל מנציח מחתרת מיוחדת במינה, שקמה בהולנד בשנות מלחמת העולם השנייה. מטרתה לא הייתה להילחם בנאצים, אלא להציל נערים וחלוצים יהודים מציפורניהם. מייסדה והפעיל בה ביותר היה יופ ווסטרוויל, הומניסט, מחנך נוצרי מחסידי אומות העולם, שהקים את הארגון יחד עם קבוצת פעילים הולנדים ויהודים. הוא יצר רשת בתי מסתור, זייף תעודות עבור הנערים וחיפש דרכים להעבירם אל ארצות החופש, דרך שווייץ הניטרלית או במעברי הרי הפירנאים, לספרד. בקיץ 1944 נתפס בידי הגרמנים והוצא להורג. באתר מונצחים גם קורט האנמן ויואכים סימון (שושו), שפעלו יחד עם ווסטרוויל ושילמו על כך בחייהם. הם היו מהבולטים שבמדריכי "החלוצ" בגרמניה, חברי הקבוצה שהקימה את קיבוץ גלעד. מעטים יודעים כי דווקא מהולנד נשלחו (באחוזים) הכי הרבה יהודים אל מותם, בהשוואה לכל שאר מדינות מערב אירופה, כולל גרמניה!

בין ניצולי קבוצת ווסטרוויל היו רבים מילידי גרמניה שעברו להולנד, ובהם גם אחדים מחברי גלעד (רולף, קורט ארליך, מיכאל מאיר, זאב הירשפלד ועוד). בנובמבר 1942, זמן קצר לפני שנתפס והתאבד בכלא, כתב שושו מכתב שמילותיו מהדהדות גם כיום:

"אני אסיר תודה על שביכולתי לפעול עוד ולהיות בתנועה. לי ניתן עדיין להיאבק עם הגורל, וזה חשוב, אפילו אם מפסידים במערכה. וכאשר יקרה לי אסון מחר אוכל להיות שקט לגמרי, לא אצטער אף לרגע. העזנו להילחם ונכשלנו. גורל אנושי..."

מחזקת אותי המחשבה שנאבקנו לא רק למעננו..."

לימים, כתבה על שושו אשתו של יופ ווסטרוויל, ויל, ודבריה תקפים גם לגבי יופ ורבים מחברי המחתרת:

שושו כפי שאני זוכרת אותו

"לאן היה מגיע שושו אילו נשאר בחיים? היכן היה מקומו בישראל, ומה היה ערכו לנוער?"

יקראו הם וייווכחו שעוז רוחו ואומץ לבו לא היו תופעה חולפת, המתגלה רק בימי מצור

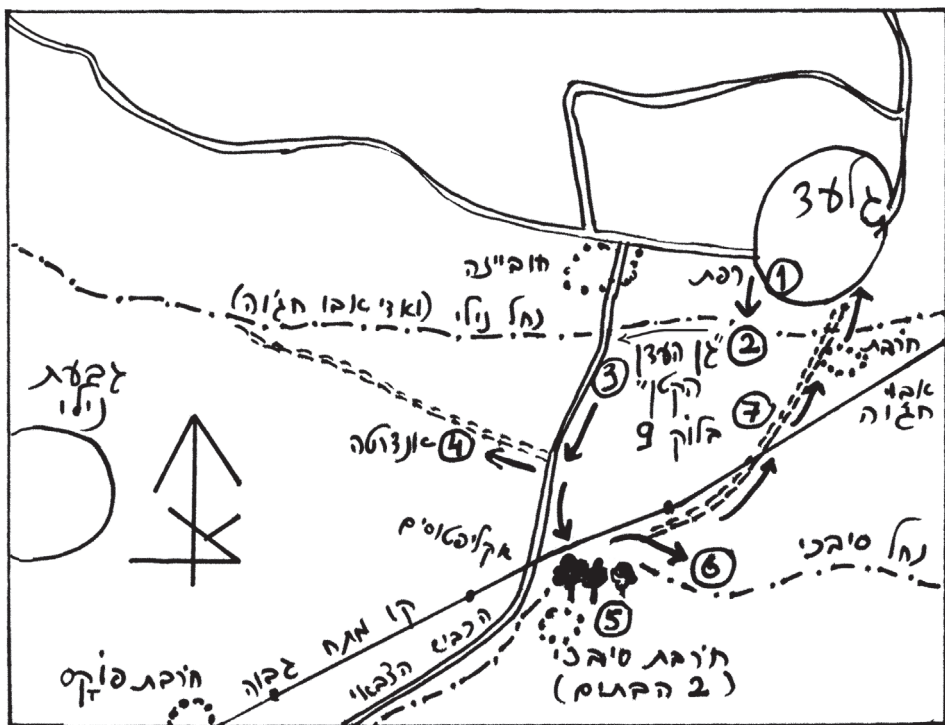
ומתוך הכרח להילחם למען חברים לגורל.
אומץ זה הוא הכוח ללכת אחרי צו לכו למרות כל המעצורים הנפשיים והגופניים. עוז רוח זה הוא הניצחון הגדול, החוזר ונשנה במערכה עם עצמך ועם התנאים המקשים, ובכך גדולתו.
האם לצעירים שלנו אין צורך יותר בעוז רוח זה? הם קוראים יותר מדי על גיבורים המתנשאים גבוה-גבוה מעליהם, ואין להשיגם. שושו עמד לצדם של הצעירים שהדריכם, וגם עכשיו הוא מסוגל לעורר את הנוער ולהיות להם למשען, והם יראו שלא הקריב קורבן במעשיו, כי הוא פעל תוך הרמוניה עם לכו ורצונו.
הוא היה אדם חופשי. האמת שלו היא האמת של כל הזמנים, ואומץ לכו היה על-זמני.”

בראשית שנות החמישים הוקם אתר הזיכרון בידי הניצולים, והוא נחנך בהשתתפות אלמנתו של יופ, שהייתה שותפה פעילה למחתרת. לימים שופץ האתר והורחב בידי קק"ל והמועצה האזורית מגידו, נקבעו בו מצבות נוספות לאנשי המחתרת, ומדי שנה מתקיים כאן טקס זיכרון של יוצאי קבוצת ווסטרוויל.

גובה הגבעולים

צמוד צמוד לאדמה, לאבנים,
בגובה גבעולי החיטה הקצורה,
בגובה הנמלים,
מנגד לשמים, מתחת לעצים ולשיחים,
בין רשרושי העשבים
יש חיים חדשים.

מְרַבֵּי רגליים,
רוחשים,
מדברים בְּלִשׁוֹן קְטַנֵי חיות,
מְתַחַת לְעֵשְׂבִים, במקום שהכל מתחילים,
בגובה הגבעולים.

מ"גן העדן הקטן" ל"שלושת האקליפטוסים"

אנו מתחילים באזור הרפת, ובציפורים שמצאו כאן מקום מחיה קבוע. בכל מקום שנעצור, ובמיוחד בקצה הדרומי של הסככות, נוכל לראות אוכלוסיות גדולות ושונות של ציפורים שחיות זו לצד זו ולהתרשם מהן: יונים ותורים וצולות, עורבים ועורבנים וקאקים, אנפות הבקר, דרווי בית וסיקסקים. נוכל לראות קרבות אוויר מדהימים בין עורב לסיקסק או לעורבני, מעופי להקות גדולות של היונים או הקאקים, קינון וגידול גוזלים ועוד תופעות, כולן כאן, ליד הבית.

נתרכז הפעם בסיקסקים. אלה נקראים ומזוהים בנקל לפי קריאתם: "סיק! סיק! סיק!" קולני, ולפי הופעתם המהודרת והאלגנטית: חליפה חומה, מתחתיה ז'קט שחור מעל חולצה לבנה בוהקת ופפיון שחור, פריטי "לבוש" שבהם הם מתגאים - ובצדק! - כל השנה. הם מבית הלורדים, וההופעה מחייבת!

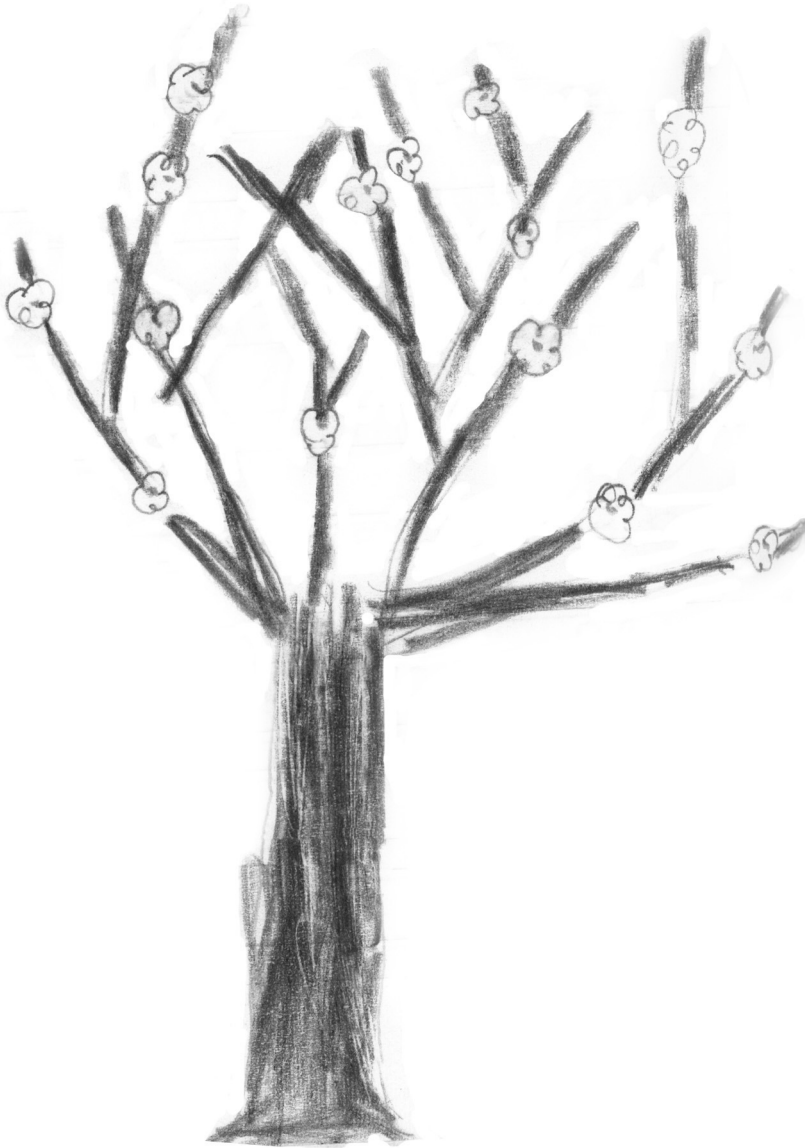
בשנות השבעים הגיעו אלינו הראשונים, ומאז הם הולכים ומתרבים. זהו עוף של שולי מקווי מים, וכנראה טוב להם בשפע החרקים שהם מלקטים בערמות הזבל. את ביציהם מטילים הסיקסקים ב"חוסר אחריות משווע" בגומות קטנות, גלויות, בכל רחבי שטח הרפת, לעתים ממש בשולי דרך שנוסעים בה יום-יום! בחודשי האביב המאוחרים נמצא בגומה שתיים-שלוש ביצים מנומרות, עליהן דוגר אחד מבני הזוג. אגב, על פי החליפה אי אפשר להבדיל כלל בין הזכר לנקבה! בני הזוג נאמנים מאוד לקן ולצאצאים, ומגנים עליהם בצרחות רמות ובצלילות מטילות אימה אל מול כל מתקרב. לרוב, אחד מבני הזוג ידגור או יעמוד סמוך לקן, בעוד השני עומד בנקודת תצפית גבוהה, מרוחקת. מראה מלבב שכדאי לעקוב אחריו הם האפרוחים בבקיעתם. תוך דקות אחדות יתחילו להתרוצץ בעקבות ההורים, עד שיקפאו במקום למשמע "צפירת אזעקה". במקרה כזה הם מתמזגים טוב כל כך בסביבה עד שאתם עלולים לדרוך עליהם מבלי להרגיש!

מה הבדל בין **גוזל לאפרוח**? ובכן **גוזל** נולד עירום, עיוור וחסר ישע, והוא תלוי לחלוטין בהוריו שיביאו מזון לפיו. **האפרוח**, לעומתו, בוקע כשעליו פלומה, והוא מסוגל מיד להתרוצץ וללקט מזון.

במשך ימים אחדים נוכל לעקוב אחר גידולם של אפרוחי הסיקסקים (אלה שלא נטרפו בלילה הראשון על ידי חתול או תן), מכדורי פלומה חומה ועד שיזכו לחליפות משלהם, הניכרות עוד שבועות רבים בגוון החום, לעומת השחור הבוהק של הוריהם. כשנשבע ממראות הסיקסקים נצא **משער חוביזה** ונפנה מיד שמאלה למטה, לכיוון **נחל נילי**. כדי להגיע לערוץ יש צורך לחצות כמה גדרות בקר, אך לא נירתע מכך, והנה אנחנו מגיעים למה ש**רוזל ליבר** כינתה, לפני הרבה שנים: "**גן העדן הקטן**".

הרבה מאוד השתנה בערוץ הנחל שפעם נקרא **ואדי אבו חג'וזה**, אך הוא עדיין מרתק. ראשית, מראה הסוסים הרועים כאן באחו טבעי, כשלצדם האנפות הלבנות והעורבים השחורים, הוא לבדו מצדיק ביקור! עם הסדרת שפכי הרפת, לאחרונה, יש סיכוי שלפחות חלק מעולם החי ששרץ פה פעם, יתחדש. **טריטונים וקרפדות, ראשני צפרדעים ועלוקות** וחיות מים אחרות ישובו להיראות כאן בחודשי החורף והאביב, לצד משטחי סלע גדולים ומצע דשא חצי טבעי, **שיחי פטל ושיח אברהם**. בסבך שוכנת דרך קבע **משפחת תנים**, ויש סיכוי שנפגוש גם כמה מהם.

נחצה את הערוץ ליד גדר אבן בנויה ועץ תאנה גדול, ונמשיך בשולי השדה שמעל לנחל לכיוון מערב, עד שנפגוש את **הכביש הצבאי החדש**. מרחבי השדה עצמם, אותו שטח פתוח של "כלום", גם בהם ניתן לגלות שפע תופעות מעניינות. בשדה החיטה או השחת, לפני או אחרי הקציר, בין צמחי הספיח הגדלים בשפע לאחר הקציר, נמצא **צלב קוצני** הפותח פרחיו מדי יום ומגדל את פירותיו המלפפוניים, מהם מכינים כיבושים מיוחדים, את צמחי **עוקץ העקרב** המכסים בהמוניהם שטחים שלמים, **עולש** בולט בפרחי התכלת שלו, **חבלבל השיח** בוורוד, ועוד ועוד. ליד הכביש נמצא קבוצה קטנה של עצי **שיטת המשוכות**, עץ-שיח קוצני,

בעל עלים מנוצים ופרחים בצורת כדורי פלומה ריחנית, צהובה, ופירות תרמילים חומים, ארוכים. צמח זה שימש כגדר חיה בפרדסים רבים בארץ, וכאן שרד מימי הכפר חובייה. אנחנו ממשיכים עם הכביש דרומה, במעלה הגבעה, כשלצדנו אלוני התבור ההולכים ומתרבים. באביב המוקדם נמצא כאן עושר פריחת כלניות צבעוניות. בראש הגבעה, כמה כמה מאות מטרים מערבה, לכיוון גבעת־נילי, מצויות אנדרטה קטנה ופינת ישיבה לזכר נער

שנהרג בתאונת טרקטורון שאירעה בסביבת המקום.
נמשיך ללכת דרומה, עם הכביש – או מוטב בשוליו – לכיוון קבוצת האקליפטוסים הגדולים שבנחל סבכי. בדרך נוכל לאסוף מאבני הצור המגוונות בצורותיהן וצבעיהן המצויות כאן בשפע. האקליפטוסים נקראו בעבר **”שלושת האקליפטוסים”**, אך כיום יש כבר יותר משלושה. למרגלותיהם, בסבך הפטל, נובע מעיין קטן והמקום נפלא לחנייה – אם אין חיילים שמתאמנים ויורים בשטח הסמוך! הגבעה הקרובה, מדרום, היא אתר ארכאולוגי חשוב שנקרא **”שני הבתים”**, לזכר שני הבתים שעמדו פה עד מלחמת העצמאות.

נוכל לגלות כאן בורות ומערות, מחילות של תנים, אפילו **קולומבריום (מתקן לגידול יונים)** התגלה קצת מדרום לנו. לאחד הבורות קרא מיכאל מאיר **”בור הסירים הרומיים”**, כי אליו נזרקו שבריהם של עשרות סירי בישול מחרס ששימשו את התושבים באותה תקופה. הרכבתם והדבקתם של אותם סירים, המוצגים כיום במוזיאון שלנו, היא מעשה פאזל מופלא של ממש!

באביב המאוחר, בשעות הבוקר או בשעות אחר הצהריים המאוחרות, עם קצת מזל, נראה על האקליפטוסים **להקת חסידות** העושה פה חניית לילה בדרך נדידתה צפונה. יש חסידות שנשארות פה מספר שבועות והמראה אמנם מרהיב, אך סיפורן די עצוב. לרוב אלו הן החסידות החולות או החלשות שכאלו אמרו לחברותיהן: תמשיכו, תמשיכו, אנחנו כבר נגיע, רק ננוח קצת... למעשה, סיכוייהן לעבור פה את הקיץ בשלום מועטים ביותר, והן ילכו וייחלשו, עד שייטרפו או ימותו.

לפני שנפנה חזרה לקיבוץ, ניגש עוד לערוץ **נחל סבכי**, הנמשך מהעצים ופונה מזרחה. נלך רק כ־300 מטרים ונגיע למיני־קניון, ובו מיני־בִּרְכּוֹת, ואם אין כאן מאהל צבאי – נוכל ליהנות מהפתעות שונות.

דרכנו חזרה, ישר צפונה בשולי השדה, עולה ועוברת ב**”בלוק 9”**. זהו שם החלקה שמדרום ל**”ביוגל”** ולרפת, שנשמר עוד מתקופת המנדט הבריטי. אמנם, מלווים אותנו קו מתח גבוה ממעל, וסימני קווי תקשורת בתוך האדמה, אבל בכל זאת יש כאן **”הרגשה של שום מקום”**. לא רואים את הקיבוץ, וסביב־סביב נוף גבעות כמעט ללא יישוב. עד שנגיע למרום הגבעה, ולפתע נראה לפנינו את הקיבוץ מזווית מפתיעה, הרבה פחות מוכרת. כדאי להביט גם לאחור, דרומה, ולראות את **רכסי צפון השומרון ואת רגבים, גבעת־עדה ושכניהם.**

במורד, מימיננו, מול האנטנה, **חֶרְבַּת־אֲבו־חַג’וּזָה.** זהו תל קדום, קטנטן, שעליו שפע פריחה של **חוטמיות זיפניות (ורד הקציר)** וכמה שיחי **אטד**, הצמח הזכור לנו **ממשל יותם שבספר שופטים.**

עוד כמה מאות מטרים והגענו לשער **”ביוגל”**. כאן נחוץ מפתח לשער, או ש...ניתן לחזול מתחתיו.

אנפול הקר הקסטה אל עז

1960 II קבוצת אנפול עז צ"מ: קדומת עמק
X זוג אל חוט חשמל

1961 XII לברק גזעם בזר הרחוק

1978 IV ק"ן קבוצת הרחוק אל עז' אוק
עז 1983 ע"א הצדקה (ע"ל י' עז, י' ו' וכו'...)
קסוד גוריון ע"מ אל הק"מ, ואפ"ל ה' ו' אל ע"מ
מ 1983 אין ק"ן ע"מ

עמא

1982 המאגר הוקם ב 1982

IV בוקר
V לברק ע"מ אל ע"מ און פרט פסל
1983 מופ"מ אנפול בקר ע"מ אנפול ע"מ ולע"מ
מ' חוקש V עז XI

מא' וזמנא
1984 III לברק ע"מ מ"מ
III " " " "

VII 6. המ מופ"מ ב' לקור ע"מ
VI 1985 בוקר

VII לברק ע"מ. ב' באנפול י"מ מ"מ
אח ב' לקור הח"מ ל' מ"מ ו' מ"מ ר' קור מ"מ
המ ע"מ, מ"מ מ"מ - מ"מ - מ"מ מ"מ
X פחול אנפול, כ"מ ע"מ ו' מ"מ
! אנפול ע"מ ו' ע"מ ע"מ
XI ר' בוקר

1986

VI מ"מ למאגר הרחוק מופ"מ ב' למ"מ
ע"מ מ"מ מ"מ, ע"מ, ו' מ"מ ע"מ
למ"מ מ"מ ו' מ"מ מ"מ מ"מ
VII 18. ע"מ מ"מ ע"מ ע"מ
X כ 50 אנפול

1994 ב' מ"מ ע"מ לברק ב' מ"מ קורמון
מ"מ מ"מ ע"מ ע"מ מ"מ מ"מ ע"מ
י"מ מ"מ ב' קורמון.

מדפי תצפיות הטבע של רוזל ליבר

חסידות

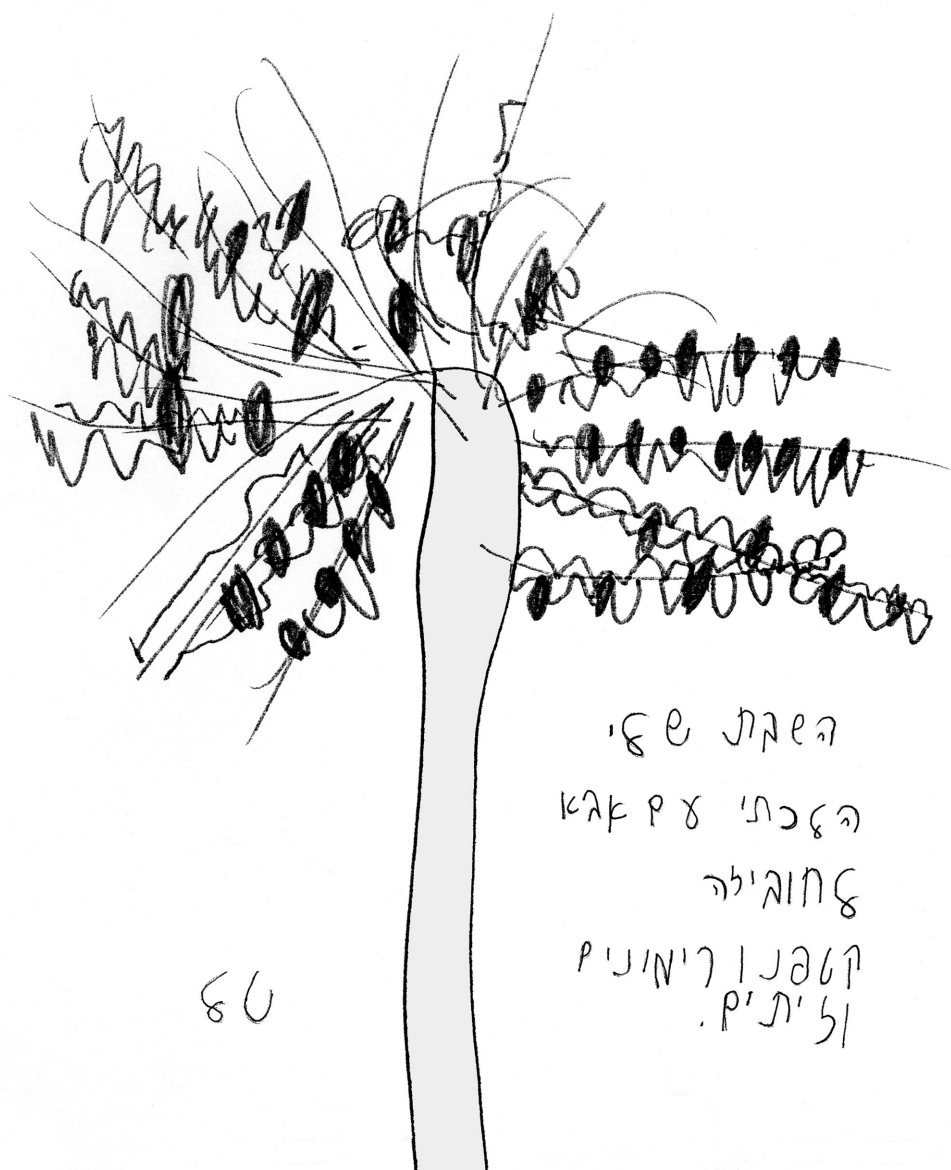
אחרונות נותרו עמנו אמש,
משתאות כמותי מול האביב ההולך ואוזל,
בודדות ממסע גדול.

אחרונות, מתי מעטות, כבר מנמיכות עוף בכנפיים לאות,
כיודעות אחריתן בנוצות שחורות ולבנות, פזורות ברוח השרב.

אחרונות ממש.

כמותן היינו, אלפים במסע,
ועכשיו נותרנו בודדים,
אחרונים.

טיולי
קייץ

השקת עשי

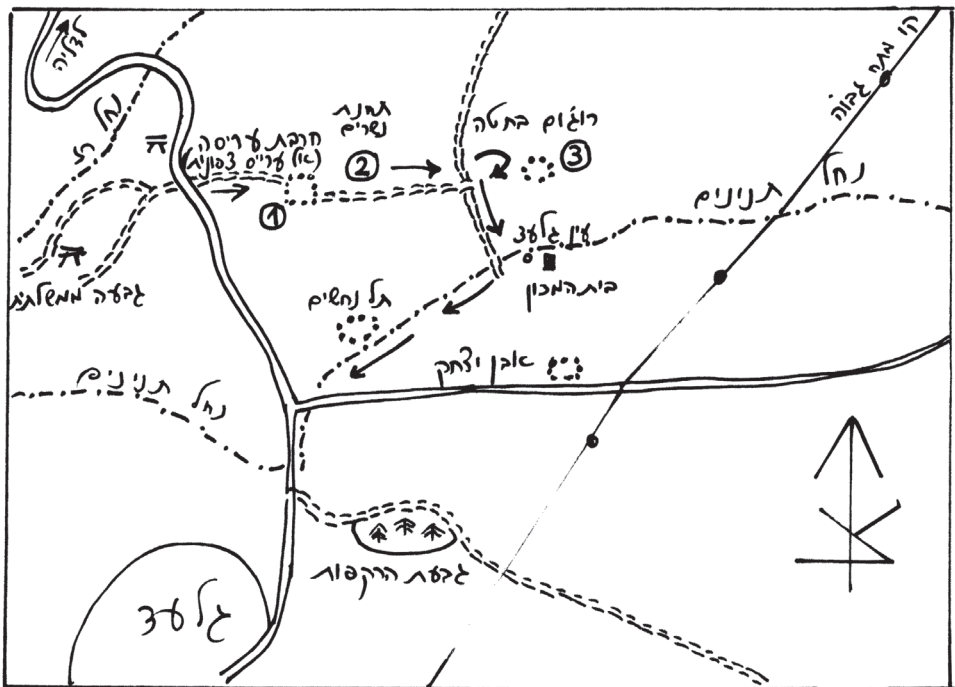
השכתי עפא

שחובילה

קטננו ריחוני
ולית'ס.

80

מחרבת אל-ערייס הצפונית לרוג'ום אל-בחטה ולמעייין גלעד

המסלול הפעם עיקר טעמו באתרים ארכאולוגיים, מהבולטים ביותר בקרבת גלעד. הוא מתחיל בכביש לדליה, בפיתול שמול "הגבעה הממשלתית", כ-800 מטרים אחרי קצה שדרת הברושים והדרך הצבאית. שימו לב: העצירה כאן מחייבת משנה זהירות מפני כלי רכב הבאים משני הכיוונים!

נעלה בדרך הבקר לגבעה שממזרח לכביש, היא חרבת אל-ערייס הצפונית. אל-ערייס – "הארוסה" בערבית, מופיעה משום מה פעמיים במפות המנדטוריות, כשהדרומית היא גבעת ההתיישבות הראשונה. לא רחוק מכאן עברה פעם גם דרב אל ערוס, "דרך הארוסות", שבה, על פי סיפור מקומי, הוליכו את הבנות היפות של אום אל-זינת, "אם היפות", אל חתניהן באום אל-פחם – "אם הפחם".

בראש הגבעה נמצא אתר ארכאולוגי גדול, מעין חצר רבועה, מוקפת חומה עבה, כ-60 מטרים אורך כל צלע מצלעותיה. רק חלק קטן ממנה נחפר, קודם בידי מיכאל מאיר ואחר

כך על ידי אנשי רשות העתיקות, בעזרת נערים מתנדבים וכמה מילדי קיבוץ גלעד וחבריו. מה היה פה? האתר קם בתקופה הרומית, במאה השנייה או השלישית לספירה, ואולי הייתה זו חווה חקלאית, או "היאחזות נח"ל", התיישבות של חיילים רומים משוחררים שקיבלו חלקות קרקע, בתנאים של שירות מילואים בעת הצורך.

נחל תנינים, שלמרגלותינו מדרום, היה נתיב מעבר ידוע, בין הדרכים הראשיות של מעבר עירון (דרך הים) וואדי מילח, למי שרצה להגיע מהחוף לעמק וצפונה. לכן יש לגבעה זו ערך אסטרטגי לשמירת הדרך.

האתר הרומי נעזב, כלומר, לא חרב, ונמצאו בו שרידי כלים, תנור בישול גדול ומטבעות, וכן שרידים מאוחרים יותר מהתקופה הממלוכית (מאות 12-13), שברי חרס ועליהם זיגוג אופייני בצבעי ירוק-צהוב-חום.

גם כיום ניתן למצוא בנקל שפע של חרסים על פני השטח (אך נקפיד לא לפגוע או למוטט את קירות המבנה!), וגם הצמחייה הטבעית, השונה מסביבתה, מעידה שהיה כאן אתר קדום.

בהמשך הדרך מזרחה, במרחק של כ-500 מטרים על גב השלוחה, נפגוש בגדר של תחנת האכלה והשבת נשרים. רשות שמורות הטבע מתכוונת לאכלס במקום נשרים פצועים שאינם יכולים לעוף, כדי שימשכו לכאן נשרים בריאים, וזאת, כחלק ממבצע רחב יותר של השבת הנשרים לכרמל ולרמת הנדיב, שבהם קיננו וחיו בעבר. את הנשרים מאכילים בפגרי עגלים מהרפת שלנו, או מעדר הבקר לבשר.

נלך עוד 500 מטרים מזרחה, ונגיע לאתר ארכאולוגי נוסף, רוג'ום אל-בחטה שמו. זהו גל אבנים ענקי, הבולט ביותר מכל גלי האבנים הרבים שסביב גלעד.

מקור השם הערבי מרתק ומלמד. רוג'ום פירושו מצד, נקודה מבוצרת קטנה. אבל בחטה היא דייסת אורז! מה עניינה לכאן? מפי ערבי שהגיע לכאן מוואדי ערה, לפני שנים אחדות, שמענו סיפור על שיח' זקן שסבל מעצירות קשה, לא עלינו. כאן, לגבעה הזו, הביאו לו למאכל ולרפואה דייסת אורז, היא ה"בחטה". החמור עליו רכבו היה, כנראה, עקשן ופראי, הדייסה נשפכה בדיוק כאן והעניקה למקום את שמו המוזר. מעניין לגלות שתושבי יישובי ואדי ערה מכירים וזוכרים את אגדות המקום, כמו, למשל, את סיפור שמה של גבעה נידחת, כחלק מסיפורי המורשת שלהם הקשורים באזורנו!

מיכאל מאיר חפר כאן בשנות השמונים, ומה שמצא יכול להיות סנסציה עולמית: אתר מסוף התקופה ההלניסטית וראשית התקופה הרומית (המאה הראשונה לפנה"ס והראשונה אחרי הספירה), שהייתה בו אמבטיית ישיבה! תנור אפיה, עצמות בעלי חיים – אך ללא עצמות חזיר! היעדר מוחלט של כלי ייבוא (בעוד שבאתר מקביל נמצאו הרבה כאלה), וכד חרס דומה מאוד לאלה שבהם נתגלו מגילות כת ים המלח, האיסיים. כל אלה הביאו למחשבה שאולי היה כאן יישוב של איסיים, שהקפידו על טהרה ונמנעו, כמובן, מאכילת חזיר ומכלי ייבוא זרים.

נושא האיסיים מרתק את החוקרים בארץ, ועוד יותר את כל העולם הנוצרי, שרואה בכת ים המלח מעין נצרות קדומה, ראשונית, ולכן אם אמנם יתגלה כאן אצלנו אתר כזה, זו תהיה תגלית אדירה ממש! הדבר יוכל להתברר רק כשיבואו הארכאולוגים ויחשפו את הגל כולו, ועד אז נוכל רק להפעיל את דמיוננו: אתר תיירות... אלפי מבקרים... צליינים... מזכרות...

בקרבת הרוג'ום נמצאת הדרך היורדת דרומה, אל **מעייין גלעד**, שתואר כבר במסלול האביב. לפני שנרד בה נישא מבט לגבעות שמסביב, כי כאן הוא אחד מהקטעים הפחות מוכרים, אך יש בו סיכויים רבים יותר למפגש במשהו מעולם החי: **תן, צבי, או חיוויאי**, עוף דורס גדול. כשנגיע למעייין נברר מה מצב זרימת המים ומצב צמחי גדת הנחל (מקום נהדר להכנת תה מעולה עם **הנענה המשובלת**, הצומחת פה בשפע, ולטעימת עלי **גרגר הנחלים**, שחריפותם מעולה בסלט!). הדרך לאורך הנחל תוביל לכביש, כש**גבעת הנחשים** מימיננו (זוכרים?) – והביתה.

זיבה אבוק:

משהו על האיסיים

סיפר עליהם ההיסטוריון יוסף בן מתתיהו:

האיסיים הם חבורה מלוכדת, כעין אחווה, "מדירים עצמם מתענוגות הבשר ולמעלה טובה נחשב בעיניהם למשול ברוחם ולכבוש את יצרם. חיי הנישואין נמאסים בעיניהם אולם הם מאמצים להם בני אנשים זרים, רכים בשנים, ומקרבים אותם וחורתים על לוח לבם את חוקותיהם. אין הם נושאים נשים, כי אין לדעתם כאישה לאהבת עצמה ולקנאה. מניינם מגיע לכארבעת אלפים, ובכל עיר ועיר יושבים רבים מהם, אך הם קובעים את דירתם בעיקר בכפרים. רכוש אחד להם לכולם, ואיש אשר נלווה לחבורתם חייב להפקיר רכושו בידי כל המסדר. חלף זאת איש-איש מקבל כל דבר הדרוש לחפצו. אם חלה איש מביניהם וכוח לעבוד אין לו, הם סועדים אותו, ואת צרכיהם של הזקנים ממלאים הם. מקפידים הם הקפדה מרובה בטהרה וכל העת רוחצים את בשרם."

העיקרון האיסיי על אחווה אנושית היה כרוך בגרם מעלות שלטוני קפדני. מועמד לא יכול היה להיכנס למסדר בשנה הראשונה. נתנו לו מלבוש לבן, אזור, ויתר קטנה בשביל לחפור לו בורות לעשיית צרכיו. הוא לקח חלק בטבילותיהם במי טהרה, אולם טרם ניתנה לו רשות לצאת ולבוא כיניהם כאחד מהם. הם ממשיכים ובוחנים את מידותיו שתי שנים נוספות, אבל עדיין אסורה עליו הנגיעה בלחם החבורה עד שלא מסר שבועה נוראה...

ברית עולם

כשירדתי במורד הגבעה הוא היה שם, סמוך למים, חבוי בסֶבֶךְ הַפֶּטֶל.

הוא הבחין בי ראשון, זינק, רץ וניתר לסירוגין מרחק מה, ואז עמד. הבטנו זה בזה, אני והצבי.

צבי אחד בודד היה שם, ליד המעיין.

הוא המשיך ורץ, עבר בקלילות את גדר התיל הדוקרנית, המתוחה, ושוב נעמד, מביט בי מרחוק, כדרך הצבאים מֵאָז וּמְעוֹלָם.

שתקנו. שנינו לכדנו, במרחב הגבעות.

בני ברית לרגע -

בני ברית לעולם הולך ונכחד.

הוא המשיך בריצתו בַּמְעֵלָה התלול, תוך ניתורים נְעִיצוֹת לסירוגין.

צבי אחד חי, משוחרר, לא צבי. דוט. קום.

ממשי - כמו גור התנים העגלגל שחמק לְמֵאוֹרָתוֹ, כמעט ללא פחד, בראותו אותי הולך, כמה דקות קודם לכן.

כאותם רגעים ספורים הם היו שם, וַיִּשְׁאָרוּ שם לתמיד

קבועים בתמונת הערב המחשיך והולך,

כאור הרך, הנמוג,

במחשבתי.

נבחין בחלקה זרועת אבנים בולטות. זהו בית הקברות של **הכפר חובייזה**. באביב המאוחר נראה כאן **פרחי אירוס ארם נהריים** סגולים, צמח אופייני לבתי הקברות הערביים. **הכפר חובייזה** הוקם לפני כ־150–180 שנים. לא מעט, אבל מייסדיו אינם מצאצאי הכנענים... השם נובע מצמח **החלמית**, "**חובייזי**" בערבית, הבא מהמילה "**חובז**" – לחם. אכן, פרי החלמית ניתן לאכילה, טעמו מזכיר במעט את טעם הדגן, ומעליה מכינים יופי של סלט ירוק או קציצות טעימות. ב־1948 היו בכפר כ־300 נפש, והם חיו תוך קיום יחסי שכנות סבירים עם חברי הקיבוץ, למעט תקריות אחדות שנבעו, לרוב, מפערי תרבות ומאי הבנות (עוד על כך – בהמשך, ב"צידה לדרך").

נמשיך מזרחה מבית הקברות, וכאן ניזכר מדוע נחוצים לטיולנו זה נעלי הליכה ומכנסיים ארוכים, להגנה מפני קוצים. נגיע לחצר צבר נוספת, ובה גם **עצי רימון, זיתים, אלונים ותאנים**. נלך לאורך הכביש וגדר הבקר דרומה, כ־200 מטרים לכיוון הנחל, עד שנגיע לדרך ישרה הפונה מערבה, ימינה. אף שאין משתמשים בה, הדרך די ברורה ואנו נלך עמה עוד כמה מאות מטרים עד לאלון גדול, שמתחתיו נשב לחניה, לסנדוויץ' ולסיפורים. מכאן גם מתאים, אם רוצים, לעלות קצת צפונה ולגלות את שרידי בתי הכפר בגלי האבן המציינים קירות וחצרות בתים. ניזהר מקוצי **הסרפדים**, ונוכל למצוא שפע חרסים מגוונים, מתקופות קדומות או חרסים ערביים, עדות למי שחיו פה הרבה לפנינו. נלך דרום-מערבה עד שולי השדה הפתוח וחלקת המרעה שמשתרעת לכיוון נחל נילי ומעבר לו. אם השדה לא נחרש נפתח עיניים משתאות מול שפע הצמחייה המכסה אותו, בשיא יובשו של הקיץ! –

צמחי עוקץ העקרב, קייצת, ואפילו נבטי אלונים! ובשוליו – קיפודן, קורטם וקוצים נוספים.

איך הם מצליחים לצמוח ולפרוח? מה סוד כוחם? תוך כדי חציית השדה ניתן "לשבור את הראש" על פשר התופעה.

מסלול ההליכה שלנו יוביל מערבה, לאורך **נחל נילי (ואדי אבו חג'וזה)**, כשאנו הולכים בדרך שמצפון לנחל, עד שנגיע לקו המחבר את שתי ברכות המים של 'מקורות', זו שליד האבוקדו שלנו וזו של גבעת-נילי. שני מתקנים קטנים, מגודרים, מסמנים קו זה, וכאן נעבור לצדו השני של הנחל ונלך עם הדרך עד ל**אקליפטוס ענק**, שהיקף גזעו 5–6 מטרים, מהגדולים ביותר בכל האזור.

מכאן נפסע עוד כמה מאות מטרים, והנה מימיננו, נחבאת בסבך הצמחייה (מה שנותר לאחר השַרְפָה...), הפתעה של ממש: "**הברכה הסודית**", מעשה ידיהם להתפאר של כמה מצעירי גלעד!

זהו מקום נפלא לשבת, לנוח, אפילו לטבול במים הקרירים, ולהסתכל על צמחיית הנחל שבה גם **כף צפרדע איזמלני**, צמח גדות נחלים נדיר למדי.

המתעניינים יעלו במדרון מעט דרומה ויגלו את שרידי הבתים של **אום-אל-שויף**. כאן, הרבה יותר מאשר בחובייזה, אפשר לראות ולהבין כי הבתים נבנו ממש באותן שיטות בנייה בהן השתמשו גם אבות-אבותינו.

הכפר הזה, כמו חובייזה, נכבש בידי **אנשי האצ"ל** במהלך מלחמת העצמאות. למרות שמרבית תושביו נמלטו עוד קודם לכן, ובכפר נותרו רק גברים בודדים, נשים וזקנים, ממשיכים יוצאי האצ"ל להתפאר בכיבושו ולציין כי **"הם שחררו את רמת מנשה"**.

מהכפר עצמו נותרו בית אחד העומד על כנו, בעל כמה חלונות יפים וקמרונות, מעיין הכפר, **עין אל בלד**, שהיה חבוי בסבך הפטל עד לשִׁרְפָה האחרונה, כ־200 מטרים ממזרח לַבְּרֶכָה הקטנה, ובית הקברות, שבו קבר אחד בולט, מיוחד.

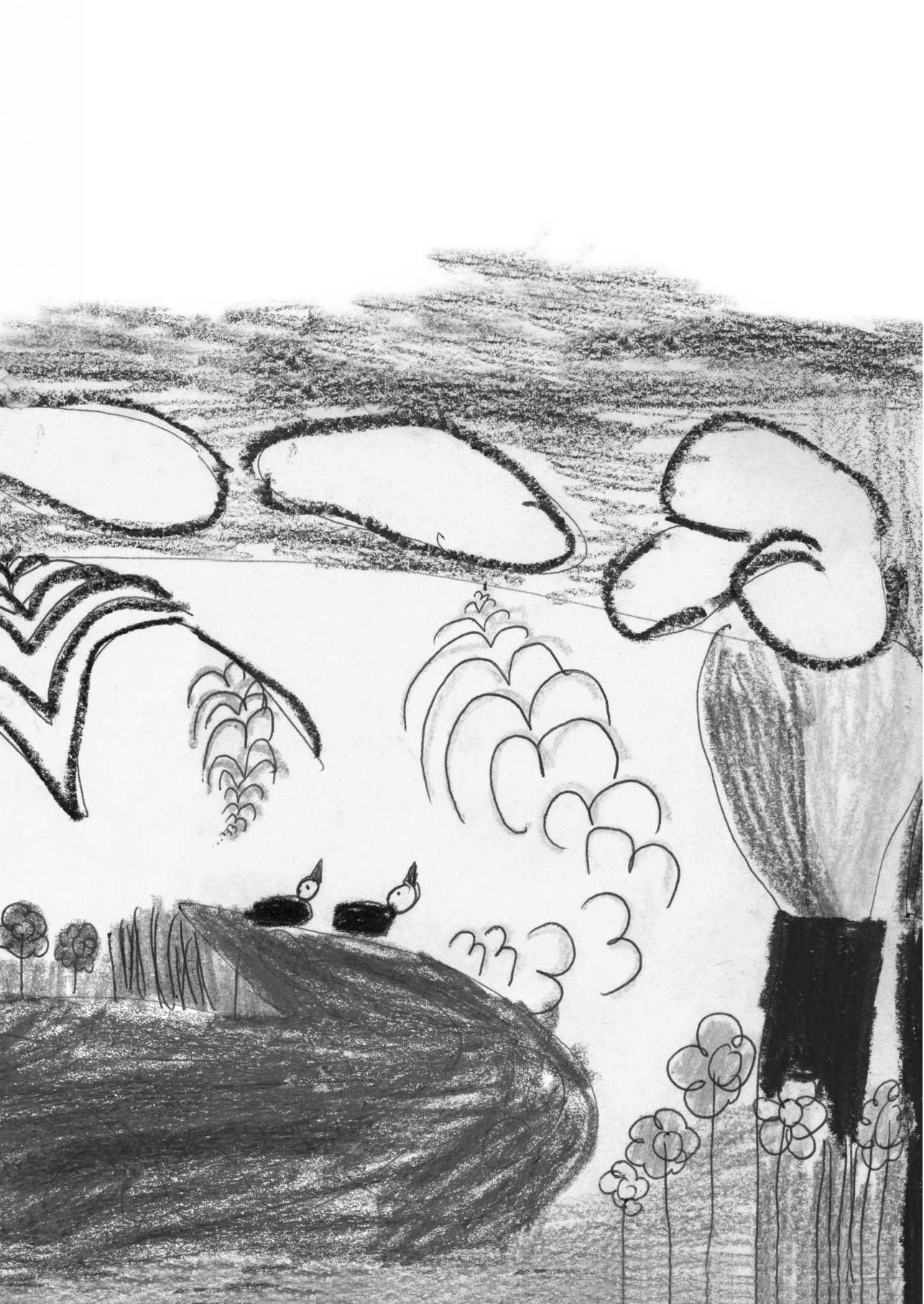
מערבית לנו נמצאים מטעי הפרי של **גבעת-נילי**. אם נבקש רשות נוכל לטעום מהענבים והנקטריונות, לפני שנחזור בדרך כ־500 מטרים מזרחה ונעלה ישר צפונה, בדרך תלולה למדי, לכיוון **האבוקדו של גלעד**.

העלייה אמנם מייגעת, אך בסופה נמצא מקום נוח לשבת, מתחת לעץ אלון גדול. בעת העלייה נפנה את מבטנו לאחור, מערבה ודרומה, אל הנוף היפה, וניזכר שבקרוב נראה מכאן, בעיקר, את עבודות כביש חוצה ישראל.

אם לקחנו מפתח לשערי מטע האבוקדו – נפתח אותם ונחצה את חלקותיו, אם לאו, נשתחל מתחת לגדר או מצדה.

ליד בֶּרֶכַת המים שמצפון לאבוקדו נמצא מקום נפלא נוסף לשבת בו (יש במקום ספסל טבעי מאבן) וליהנות מתצפית **מרהיבה על נחל תנינים**, על המאגר שלנו, על **"הטחנה הרומית"**, ועל התחדשות יער האלוניים בגבעות שמצפון לנחל, זו **"טוסקנה"** שלנו.

הדרך חזרה הביתה תפגיש אותנו עם **"עץ המכשפה"**, בעצם שני עצים, אלון וחרוב העומדים ליד צומת הדרכים. בשנים הראשונות של גלעד חגגו כאן את ימי העצמאות וחגי הביכורים בפיקניקים המוניים, כי בקיבוץ עצמו עוד לא הייתה אף פינת צל! בבוסתן שממזרח לעצים ניתן למצוא (אם יש עוד כוח) גפנים המשתרגות על שיחי הצבר ונושאות אשכולות ענבים. נקטוף, או לפחות נביט על המראה המרתק ונדמיין את הפסוק **"איש תחת גפנו ותחת תאנתו"**. עוד עשר דקות הליכה, וחזרנו לשער הקיבוץ.

ציצה אצור:

הבו

בו אחד - וכל השמים
והברוש הממתין לראות מי יגבר:
טפרי הדורס
או מנוסת העכבר?

האונס בחרבת־אבו־חג'וזה, או: "איך נמנעה ההתקפה על גלעד"

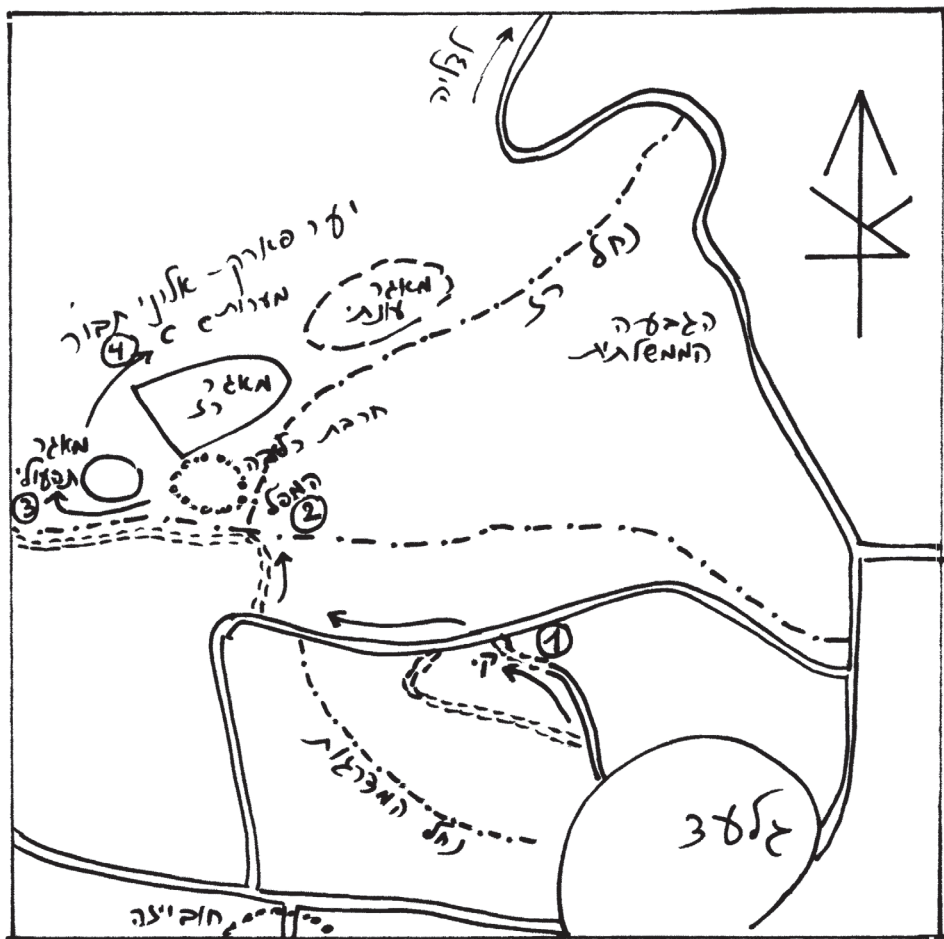
בשנת 1947 התחולל אירוע שכמעט והפך לתקרית דמים בין תושבי הכפר חובייזה לבין חברי קיבוצנו. באותו יום התקהלו אנשי הכפר, הוציאו נשק ואיימו לעלות על הקיבוץ ככעס עצום, כשבפיהם סיפור מפחיד: אחד מחברי הקיבוץ ניסה לאנוס ערבייה מהכפר!!! למרבה המזל, נמנעה ההתקפה משהתברר מקורו של הסיפור.

ומעשה שהיה כך היה:

בקרבת חרבת־אבו־חג'וזה (מדרום ל"ביוגל" כיום) הייתה באר ששימשה את תושבי חובייזה כמקור מים יחיד בשלהי הקיץ. בשטח השרה הקרוב לבאר עבדה באותו יום קבוצת חברים צעירים בסיקול. העבודה הייתה קשה, היום היה חם, ואחד הצעירים הוריד את חולצתו ונותר במכנסיו הקצרים בלבד. בוודאי לא היה קורה שום דבר מיוחד אילולא הוליך אותו חבר את הפרדות, שהובילו את עגלת הסיקול, אל הבאר, להשקותן מן המים, בדיוק בזמן שבו ירדה לשם אחת מזקנות הכפר כשג'ארה על ראשה (כד החרס השחור ששימש לאחסון מי השתייה בבתי הכפריים) וביקשה למלאה במי הבאר...

לפתע ראתה מאחוריה גבר "עירום" (כי גבר "הגון" הולך כשהוא לובש עבאיייה ושרוואל ומעיל עליון), נבהלה, רצה בצרחות אל הכפר, וזעקה כי הבחור ניסה לאנוס אותה, וכך כמעט כמעט והתחוללה תקרית דמים חמורה.

וזה רק דוגמה אחת לפערים התרבותיים ולזרות ששררו בין היישובים, שגרמו לא פעם להתנגשויות ולמאבקים.

חזרה למאגר רז

למאגר כבר טיילנו לבטח לא אחת, והוא מרתק בכל עונות השנה. הפעם נחזור אליו דווקא בשלהי הקיץ.

הדרך הקצרה מתחילה **בשער בית הקברות**, עם הכביש היורד. בית הקברות, הנקרא במסורת היהודית "בית החיים", מעיד רבות על חיי הקיבוץ ואנשיו. צורות המצבות ונוסחיהן והשינויים שחלו בהן במהלך השנים, משקפים את תולדות המקום, ואפשר לבקר בו ולהתרשם מכך גם עם הילדים.

בחודשי החורף שופעת כאן פריחת הרקפות, כמו בכל מדרון היער שמעלינו, שמקורה בריבוי טבעי ללא מגע יד אדם. "נרשום" בזיכרוננו את מראה המשטחים היבשים של מחטי האורנים, לשם השוואה בזמן טיולי החורף. מכאן נרד לכביש הצבאי, עליו נצעד מערבה (שמאלה), ובדרך שעל גבול השדה נגיע במהרה עד למאגר רז.

בכל עונות השנה מהווה המאגר מוקד לחי ולצומח, ובוודאי בעונה היבשה. נבחין בתופעת החיגור – רצועות של צמחים המקיפות את המים, כחגורות, אחת אחרי השנייה. נמצא פה שיחי טיון דביק, הפורח בצהוב ועליו אכן נדבקים, את חסת המצפן, שעליה מראים לכיוון צפון-דרום (בקירוב), עצי אשל, גומא, שיח אברהם, וצמח הדומה לכותנה בעליו ובצורתו – לכיד הנחלים, בעל פרי קוצני, רעיל.

תושבים קבועים במאגר הם הסיקסקים בחליפות הדורות בצבעי חום-שחור-לבן, שלדג לבן חזה, מיני ברווזים, כמו ברכיות ואגמיות, וצבי מים. יש ונראה גם שפע דגים מתים על גדת המים, חגיגה לתנים, כתוצאה מהיעדר חמצן בגלל עליית ריכוז החומרים האורגניים במים, בסוף הקיץ.

מצפון למאגר נמצא המאגר הבלתי מתוכנן, שבעונה זו הוא כבר יבש, אך על קרקעיתו נוכל לראות משרידי האוכלוסיות שהיו בו, משטחי אצות יבשות, ועקבות ציפורים ובעלי חיים. מצד דרום נמצא המאגר התפעולי הקטן, שליידו משאבה, וגם הוא מוקף חגורות צומח, כולל אלוני תבור יפים.

אם נקיף את המאגר התפעולי ממערב נגיע לדרך שעולה לגבעה שמעל המאגר עצמו, מצפון לו, המכוסה באלוני תבור. זהו יער פארק ממש, שפרות הבקר הרועות בו מעצבות אותו באמצעות אכילת הענפים הצעירים והעלווה עד לקו גובה קבוע ("תספורת קארה"). בין העצים נמצא מקום נפלא לפרוש מחצלת, בכל עונות השנה ואפילו בסוף הקיץ, להשתרע, ולהשקיף על המאגר וסביבתו.

כאן נוכל להרהר על שיתוף הפעולה בין האדם לטבע וההשפעה ההדדית המתגלה פה: פעם, העזים הערביות והכריתה לצורכי הבית כמעט וכלו את האלונים; כיום, הפרות שלנו דווקא מסייעות להיווצרות עצים גדולים בעלי גזע אחד (באופן טבעי יש לאלון מספר גזעים). העורבנים, המטמינים מבלוטי האלונים בין האבנים, כמזון לשעת חירום, גם הם מסייעים בכך לריבוי. העורבנים עצמם היו נדירים מאוד, שוכני החורש בכרמל בלבד, אך התרבו בהמוניהם הודות לחורשות ולמטעים שהאדם נטע, וכך נוצר מעגל אקולוגי שלם ומרתק! כמה מאות מטרים צפונית למאגר נחפש ונמצא שתי מערות גדולות במדרון החשוף, שאחת מהן שימשה כמערת קבורה קדומה, בעלת גומחות בפנים ואבן גולל בפתח.

לפני שנחזור, נתרשם מאותם צמחים, חלקם קוצים, שפורחים במדרון דווקא בשלהי הקיץ, ומזכירים לנו את דברי השיר: "אף על פי כן, ולמרות הכל, ארץ, ארץ, ארץ-ישראל". הדרך חזרה לקיבוץ: ממש כפי שבאנו, או עם הכביש לחניון הרקפות וממנו למעלה, לקיבוץ.

כחול

כחול-סגול קרקפות הקיפורנים,
כחול עיני העולש, כחול בלב הנוף המצהיב,
אף על פי כן ולמרות הכל - כחול!

כחולים כפלדה קוציך, חרְחְבִינָה מְכַחֵלָה,
אֶת בלבו של הקיץ צומחת - כחול.
עזות מצח? מצג שווא?
חוצפה או כוח בראשית?

כחול, על אף הכל.

